

BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ'NİN MİR'ÂTÜ'L-AHLÂK ADLI ESERİ

*Nurgül SUCU**

ÖZET

On yedinci yüzyıl müelliflerinden Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eseri; yirmi dört bölümden oluşan ve her bölümde ahlak bahislerinden birinin ele alındığı, dinî-tasavvufî-felsefî cepheleri bulunan, mensur ve didaktik bir ahlak kitabıdır. Eserde işlenen konular; ibadet, sabır, şükür, şecaat, zekâ, ciddiyet, rıza, vefa, sır saklama, cömertlik, af, iffet, tevazu, hayâ, emanet, sadakat, şefkat, alicenaplık, müşavere, hilm, gayret, feraset, fırsatı değerlendirme, temkin, iyilerle dostluk kurma, hukuka riayet gibi faziletler ve hükümdarlık, emirlik, vezirlik, valilik gibi resmî görevlerin gerektirdiği yükümlülüklerdir. Cümle aralarında Arapça-Farsça-Türkçe ahlaki ve hikemî manzumelerin yer aldığı, peygamber kıssaları ve İslam tarihinden alınmış örnek motiflerle süslenen eserde yer yer Eflâtûn, İbn Sînâ ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî gibi meşhur filozof ve bilginlerin adları zikredilerek onlardan nakiller yapılır. Eserde toplam 854 manzume ve 113 hikâye yer alır.

Bu makalede, Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eseri ana hatlarıyla tanıtılmakta ve eserde yer alan bölümlerin muhtevaları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Kitabı, Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk.

MİR'ÂTÜ'L-AHLÂK BY BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ

ABSTRACT

Mir'âtü'l-Ahlâk by Bostanzâde Yahyâ Efendi, a seventeenth century author, is a prose type and didactic book of morals consisting of twenty-four chapters, each dealing with an aspect of morals from a religious, mystical and philosophical perspective. The topics that the book handles include virtues such as prayers, patience, thankfulness, bravery, intelligence, seriousness, consent, loyalty, secretiveness, generosity, forgiveness, chastity, modesty, coyness, confidence, compassion, protectiveness, consultation, softness of manner, industriousness, foresight, seizing opportunity, caution, establishing good rapport with the good, and abiding by the law and obligations originating from official duties such as emirate, vizierdom, governorship and kingdom. The book contains Arabic, Persian and Turkish poetry of moral and judgmental nature between sentences, is embellished with exemplary parables from prophets' lives and Islamic history and makes quotations from prominent philosophers and scholars such as Plato, Avicenna and Hüseyin Vâiz-i Kâshifî. The book contains 854 poems and 113 parables.

In this study, describes major aspects of Mir'âtü'l-Ahlâk by Bostanzâde Yahyâ Efendi, focuses on its contents of chapters.

*Dr., Selçuk Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: nurgulsucu@selcuk.edu.tr

Key Words: Book of Morals, Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk (Mirror of Morals).

Giriş

Aslen Tire'li olan Bostanzâde Yahyâ Efendi (ö. 1049/1639); 16. ve 17. yüzyıllarda önemli âlimlerin yetiştiği Bostanzâdeler ailesinden Bostanzâde Mustafa'nın torunu ve Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin oğludur.¹ Kaynaklarda doğum tarihi, gençlik ve öğrenim yılları hakkında bilgi bulunmamakta yalnız babasından eğitim aldığı ve ilmiye sınıfındaki görevinin ilk yıllarını babasının yanında geçirdiği belirtilmektedir.² 1003/1594 tarihinden itibaren Üsküdar Mihrimah Sultan, Sahn-ı Seman, Üsküdar Valide Atik ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmış; 1601-1614 yılları arasında Halep, Galata, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulunmuştur.³ Gül-i Sad-Berg adlı eserinin sonunda, bu kitabı 1030 yılında (1621) tamamladığını ve o sırada İstanbul kadılığından ayrılmış bulunduğunu ifade eder.⁴ Vekâyi'ü'l-Fuzalâ'da ise İstanbul kadılığından 1023'te (1614) azledildiği belirtilir.⁵ Bu kayıtlardan, Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin 1614'ten 1622'ye kadar herhangi bir resmî görev almadığı anlaşılmaktadır. 1622 yılında Anadolu kazaskerliğine getirildiyse de kısa bir süre sonra azledilmiş, 1629 yılında tayin edildiği Rumeli kazaskerliği görevinde ise ancak on ay kalabilmiştir.⁶ Ayrıca İstanbul kadılığından azledilmesinden sonra, Rodoscuk (Tekirdağ) kazası, Anadolu kazaskerliğinden ayrılmasından sonra da Uzuncaova kazası kendisine arpalık olarak tahsis edilmiştir. 26 Rebiülevvel 1049 (27 Temmuz 1639) tarihinde vefat eden⁷ Bostanzâde Yahyâ Efendi, babası Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin kabrinin yanına, Şehzade Camii haziresine defnedilmiştir.⁸ Tuhfetü'l-Ahbâb, Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman, Gül-i Sad-berg ve Mir'âtü'l-Ahlâk olmak üzere toplam dört eseri vardır.

Târîh-i Sâf ve Duru Tarih adlarıyla da bilinen Tuhfetü'l-Ahbâb, takriben 1025/1616 yılında yazılmış kısa bir genel tarihtir. Çoğu Türk olmak üzere 300'e yakın Müslüman hükümdarı tanıtır. Ayrıca kitabın sonunda sekiz hikâye yer alır. İlk defa 1287/1870 yılında eski harflerle tabedilen eserin bu baskısına esas kabul edilen yazma nüshanın nerede olduğu bilinmemektedir. Bu ilk baskı, Necdet Sakaoğlu tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır.⁹

Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman adlı eser ise, adından da anlaşılacağı üzere, Sultan II. Osman'ın şehit edilmesini konu alır. Eserin; biri Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı nr. 1305'de, diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Kitapları, nr. 611'de kayıtlı iki nüshası mevcuttur. Bu ikinci nüshanın Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi nr. A-3224'deki kaydının sehven Şeyhülislam Yahyâ Efendi üzerinde bulunduğunu eserin mikrofilmni incelemek üzere aldığımızda fark ettik. Söz konusu nüsha 65 yapraktan müteşekkildir. Nüshanın son iki yaprağı, "*Şeyhülislam merhûm şehîd Seyyid Feyzü'llah Efendiniñ büyük oğlu Seyyid Fetû'llah Efendiye veliyy-i 'ahd olmak üzere ve müftülük pâyesi için virilen nişân-ı hümâyûnuñ şüretidir.*" cümlesi ile başlayan farklı bir konuya tahsis edilmiştir.¹⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı nr. 1305'te kayıtlı

¹ Mehmet Nâil Tuman, **Tuhfe-i Nâilî**, Ankara 2001, C. II, s. 1216, nr. 4757.

² Dâiretü'l-Maârif, "Bostanzâde, IV. Yahyâ-yı Bostanzâde", **Büzürg-i İslamî**, Tahran 1383, s. 114.

³ Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, C. 5, s. 1672, İstanbul 1996.

⁴ Bostanzâde Yahyâ Efendi, **Gül-i Sad-Berg**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386, vr. 161^a.

⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyi'ü'l-Fuzalâ**, C. I, s. 46, İstanbul 1989.

⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, **age.**, C. I, s. 46.

⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, C. I, s. 257, İstanbul 1333.

⁸ Mustafa Çağrı, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1992, C.6, s. 311-313.

⁹ Necdet Sakaoğlu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi, Duru Tarih**, İstanbul 1978.

¹⁰ Bostanzâde Yahyâ Efendi, **Fî Beyâni Vak'a-i Sultan Osman**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 611, vr.

nüsha ise 66 yapraktır. Orhan Şaik Gökyay, bu eserin Revan yazmasını esas alarak metnini hazırlamıştır.¹¹

Gül-i Sad-Berg, Hz. Peygamber'in 100 mucizesini konu edinen geniş ölçüde manzum ve Türkçe bir eserdir. Kitapta sırasıyla; giriş, münacat, naat ve dönemin padişahu II. Osman'a bir kasideden sonra Hz. Peygamber'in cismani miracının imkân ve mahiyeti, Kur'an-ı Kerim'in icazı konuları üzerinde durulur. Daha sonra eserin asıl konusunu teşkil eden 100 mucize geniş bir şekilde ele alınıp işlenir. Eserin tespit edilen altı nüshasından (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386, 3390, Lala İsmail Efendi, nr. 368; Hacı Selim Ağa Ktp., Selim Ağa, nr., 842; Millet Ktp., Edebiyat, nr. 360/477 ve Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 114) biri olan ve Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386'da kayıtlı bulunan nüshanın müellif hattı olduğu eserin sonundaki, “*İntehe't-te'lîf ve't-telfîk bi-yed-i mü'ellifihî'l-'abdi'l-fâķîr*” kaydından¹² anlaşılmaktadır. Akabinde yer alan en son sayfada ise, eserin 5 Zilhicce 1030/21 Ekim 1621 tarihinde tamamlandığına dair bir bilgi yer alır.¹³ Aynı nüshanın baş taraflarında eserin adı “*gül-i şad-berg*” ve müellifin adı “*Yahyâ İbn-i Bustân*” olarak kayıtlıdır.¹⁴ Eserin elimizde bulunan bir diğer nüshası ise (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3390) “*Gül-i Şad-berg-i Yahyâ bâ-ḥaṭṭ-ı Yek-çeşm Süleymân Efendi*” başlığı¹⁵ ile kayıtlı olup 179 yapraktan müteşekkildir.

Mir'âtü'l-Ahlâk

1. Adı ve Türü

Mir'âtü'l-Ahlâk, ahlak aynası anlamında Arapça bir tamlamadır. Bostanzâde Yahyâ Efendi eserine verdiği bu ismi mukaddime bölümünde; “*Çünkü bu emr-i 'azîm bi-'avn-i Rabb-i kerîm şafḥa-i evrâķda cāy-gîr ü şûret-pezîr oldı Mir'âtü'l-Ahlâķ ismi ile müsemmâ ve yigirmi dört bâb üzre imlâ olındı.*”¹⁶ cümlesi ile belirtir.

Edebiyatımızda aynı adla kaleme alınan başka eserler de mevcuttur. Bunlardan 16. yüzyıl müelliflerinden Şemseddin-i Sivâsî'nin Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk adlı eseri 996/1588 yılında tamamlanan dinî-tasavvufi mahiyette bir mesnevidir.¹⁷

Hilmî Bey'in Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eseri ise 19. yüzyılda kaleme alınmış, 1899 yılında (h.1317) Dersââdet matbaasında Mir'ât-ı Ahlâk adıyla basılmış ve günümüzde Tercüman gazetesinin 1001 temel eser serisinde yayımlanmıştır.¹⁸

Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin Mir'âtü'l-Ahlâk'ı, eserin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere yirmi dört bölümden oluşan ve her bölümde ahlak bahislerinden birinin ele alındığı, mensur ve didaktik bir ahlak kitabıdır.

2. Telif Sebebi ve Telif Tarihi

Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk'ı telif sebebini eserin mukaddimesinde şöyle izah eder:

“*Ḥazret-i Vâhibü'l-'aṭāyâ vü Sâtirü'l-ḥaṭāyâ celle sūrâdıkāt-ı 'azametuhu 'an en-yerāhu'l-'uyün ve te'ālâ kemâl-i 'izzetuhu 'an ihâṭati'z-zunün Ḥazret-i Nebiyy-i Ḥudâ ve sultân-ı serîr-i*

¹¹Orhan Şaik Gökyay, II. Sultan Osman'ın Şehâdeti, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 187-256.

¹²Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Gül-i Sad-Berg*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386, vr. 161^a

¹³Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Gül-i Sad-Berg (3386)*, vr. 161^b.

¹⁴Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Gül-i Sad-Berg (3386)*, vr. 5^a.

¹⁵Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Gül-i Sad-Berg*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3390, vr. 1^a.

¹⁶Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, İÜ Ktp. TY, nr. 3537, vr. 6^b.

¹⁷Birgül Tokar; *Şemseddin-i Sivâsî, Mir'âtü'l-Ahlâk*, Ankara 2010.

¹⁸Bursalı Mehmed Tâhir Bin Rif'at, *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul 1325, s. 58.

Turkish Studies

ıştîfâyı ki menşür-ı aḥkām u evāmîrini *وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحى يوحى*¹⁹ *tuğrâ-yı garrâsı ile iḥkām u mu'anven ve rûy-ı ḥaşmda nübüvvetini berāhîn-i sâḫî'a ile müberhen kılmışdur. Ol dürc-i nübüvvet ü burc-ı mâh-ı kerāmetden sünüh iden kelām-ı pür-fütüh ki tetmîm-i mekârim-i aḥlâk için bi'set-i 'izzet-baḥş u sa'âdet-mevhibetleridir iktizâ ider ki 'illet-i gâye-i silsile-i vücüd tetmîm-i mekârim-i aḥlâk-ı her-mevcüd ola. Pes bu muḥaddime-i behiceden maḥşud u netice budur ki her merd ki âb-ı ḥayât-ı aḥlâkdan cām-ı düst-kānı çekmedi ḥarr-ı hâcîre-i ḥayvāniyye vü hāviye-i hevâ-yı nefsanîyyeden kurtulup geçmedi. Huşûşan vülât-ı umûr-ı cumhûr u ḥükkām u şudûr ki maşdar-ı aḥkām-ı 'ibād-ı Rabb-i ḡayûr olmışdur bu ḫā'ife-i 'aliyye vü fırka-i celiyyeye lâzime-i zât-ı behiyye idügi umûr-ı bedîhiyyedendür. Ve li-hāzâ eşrâf-ı eslâf-ı fezâyil-ittişâfdan ba'z-ı fuzalâ beyân-ı aḥlâkda niçe muşannefât-ı celîle vü mü'elletât-ı cemîle te'lîf ü telfîk idüp her biri ḫabûle ḫalîk u ḫarî olmışdur. Ammâ kim *ترك الاوائل للاواخر*²⁰ *güzârişince büstân-ı aḥlâkda mücellâ-yı 'ukûlden dūr ve mer'â-yı fuḫûlden mestûr seyr ü temâşâsına kimse vâsıl ve zevk u şafâsına nâ'il olmamış niçe niçe gül-i zîbâ vü şükûfe-i muḫarrâ ḫalmış. Bu 'abd-i faḫîr ya'nî Yaḫyâ-yı ḫaḫîr tâ ol demde ki mu'allim-i *علمه البيان*²¹ mekteb-i *قدر فهدى*²² içre levḫ-i idrâki kenâr-ı dile ḫodı ve eḫfâl-i ḫavî ḫucurât-ı dimâğda engüşt-i temyîzi ḫarf-i hünere dirâz itdî râḫat ü ârâmı dil-i ḫazîne ḫarâm idüp 'ale'd-devâm ḫalb-i müstehâm müḫtâlâ'a-i kütüb ü fûnûna maşrûf ve şücûn-ı 'ulûma ma'tûf ve ḫalâl-i müḫtâlâ'ada edebîyyât u aḥlâk u muḫâzarâta daḫî meş'ûf olup muḫazzirât-ı tutuḫ-nişîn-i ḫavâḫîr-ı fuşâḫâ vü rebâ'ib-i ḫîcr-i maşâḫî'-ı fuzalâ ki esâvir-i sevâ'id-i 'arâyis-i feşâḫat ve güher-ticân-ı meḡârîḫ-ı aşḫâb-ı belâgatdur ekşer-i evḫât u aḡleb-i sâ'atde enîs-i ḫalvet ü nedîm-i celvetüm olup *روحوا القلوب ساعة فساعة*²³ *güzârişince vaḫt olmaz idi ki fâris-i ḫâḫîr şâḫâyif-i efkârda ki 'arşa-i vâsî'atü'l-aḫtârdur cilveler kılmaya dem olmaz idi ki meydân-ı suḫanda midâd-ı surḫdan serler kesüp ḫanlar dökme idi. Mızrâb-ı müje ile evtâr-ı suḫûrî naḡme-perdâz olan âşâr-ı eşrâf fuzalâ-yı eslâf-ı fezâyil-ittişâf pesendide-i ḫab'-ı şâf olıcaḫ her gâḫ âyîne-i ḫalb-i pür-intibâhda bu şûret nümâyân olurdu ki eger 'ömr-i nâ-pâyidâr u rûzgâr-ı sitîze-kâr bir miḫdâr müsâ'ade vü imḫâlde ber-ḫarâr ola işr-i fuzalâ-yı eslâfa iḫtifâ ile e'imme-i dîn olan 'ulemâ vü nübela'ya iḫtidâ ile bir risâle-i ḫikmet-intimâ te'lîf ü imlâ ve ancaḫ beyân-ı aḥlâk-ı memdûḫa ile iḫtifâ olunup ne îcâz u iḫtişâr ve ne tafşîl ü iḫsâr iḫtiyâr olına."*²⁴**

Buna göre; Cenâb-ı Hakk'ın nübüvvetini kesin delillerle ispat ettiği Hz. Peygamber (s.a.v.) aslen güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir ve her sözünün gayesi budur. Güzel ahlaktan nasibini almayan kişi, nefsinin hevâsından kurtulamaz. Özellikle halkın sorumluluğunu üstlenen idarecilerin güzel ahlak sahibi olmaları gerekir. Buna binaen fazilet erbabı ahlak beyanında pek çok eser kaleme almışlardır. Fakat ahlak bahçesinde seyir ve temaşasına kimsenin vasil olamadığı daha pek çok hoş kokulu güller mevcuttur. Bu nedenle müellif okuma yazmayı öğrenip bu meseleyi idrak ettiği günden beri zamanını ilme ve kitaplara hasretmiş, hassaten daha evvel yazılan ahlak kitaplarını mütalaa etmiş ve şayet ömrü müsaade ederse eski fazılların, âlimlerin ve diğer din büyüklerinin yoluna sadık kalarak sadece güzel ahlak bahislerini ele alan bir eser yazmaya karar vermiştir.

Mir'âtü'l-Ahlâk'ın telif tarihi ise, bizzat müellif tarafından eserin hâtimesinde belirtilir. Buna göre Mir'âtü'l-Ahlâk, h. 10 Ramazan 1022 (m. 1615) yılında tamamlanmıştır.²⁵ Eserin tamamlanma tarihi belli olmakla beraber yazılma süreci hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Yalnız

¹⁹ "O, hevâdan konuşmaz. O'nun okuduğu, kendisine vahyedilenden başkası değildir." (Necm, 53/3-4)

²⁰ Evvelkilerin terki, sonrakiler içindir.

²¹ "O'na beyânı (konuşup düşüncelerini açıklamayı) öğretti." (Rahmân, 55/4)

²² "O (Allah ki); her şeyin biçimini, özelliğini ve süresini belirleyip hedefini gösterdi." (A'lâ, 87/3)

²³ Kalplerinizi zaman zaman ferahlatınız.

²⁴ Bostanzâde Yaḫyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk (3537)*, vr. 2^b-3^b.

²⁵ Bostanzâde Yaḫyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk (3537)*, vr. 243^a.

Turkish Studies

müellifin, eserin mukaddimesinde dönemin hükümdarı Sultan I. Ahmed'i methetmesinden²⁶ yola çıkarak eserin I. Ahmed devrinde başlanıp yine onun devrinde tamamlandığını söyleyebiliriz. Nitekim Sultan Ahmed'in saltanatı da 1603-1617 tarihlerine rastlamaktadır.

3. Nüshaları

Eserin iki yazma nüshası mevcuttur:

3.1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü nr. 3537'de kayıtlı bulunan nüsha 243 varak, şemseli, kırma nesih hattı ve sayfalar 19 satırdan ibarettir. Nüshanın, 242^b varağında yer alan “*bi-yed-i mü'ellifihi'l-'abdi'l-ezell*” ibaresinden, müellif hattı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın 223^b'den 239^b'ye kadar olan toplam 16 varağında bazı bölümler mükerrerdir.

3.2. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü nr. 5607'de bulunan nüshanın başında “*Mir'âtü'l-Ahlâk-ı Yahyâ*” kaydı bulunur. Bu kayıt nüshanın istinsah olduğu fikrini teyit eder. Nüsha 223 varak, şemseli, ta'lik hattı ve sayfalar 19 satırdan ibarettir. Müellif hattında yer alan bazı bölümler ve hikâyeler bu nüshada yer almaz. İlk nüshanın 127^b-130^a arası toplam 3 varağı ve 210^a-210^b arasında yer alan bir hikâyesi bu nüshada mevcut değildir. Nüshanın son varağında müstensihinin adı ve istinsah tarihi yer alır. Bu bilgilere göre, Mir'âtü'l-Ahlâk'ın bu nüshası h. 10 Ramazan 1026 yılında (m. 1619) yani eserin telifinden tam dört yıl sonra İstanbul'da, Mustafa adlı bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir.²⁷

4. Muhtevası

Bostanzâde Yahyâ Efendi, Mir'âtü'l-Ahlâk adlı eserine on iki buçuk sayfalık uzun bir mukaddime ile girer.²⁸ Besmele, hamdele ve salveleden sonra Hz. Peygamber'in âl ü ashâbını zikreden müellif daha sonra Mir'âtü'l-Ahlâk'ı telif sebebini ve usulünü izah eder. Bunların akabinde “Der Zikr-i Mahâmid-i Hazret-i Pâdişâh-ı İslâm” başlığı altında dönemin padişahı Sultan I. Ahmed'e yönelik övgü dolu sözler yer alır. Sultan Ahmed gibi; âlimlere, fazilet erbabına ve güzel ahlaklarıyla tanınan salihlere büyük hürmet gösteren bir padişahın devrinde yaşamasının kendisini böyle bir eser yazmaya sevk eden unsurlar arasında yer aldığını ifade eden müellif, daha sonra eserin adı olan “Mir'âtü'l-Ahlâk”ı zikreder ve onu yirmi dört bölüme ayırdığını söyleyip bu bölümlerin adlarını sıralar. Bu bölümlerin orijinal adları şöyledir.²⁹

Bâb-1 Yeküm Der-İbâdet
Bâb-1 Düvvüm Der-Şabr u Şükr
Bâb-1 Seyyüm Der-Şecâ'at
Bâb-1 Çehârüm Der-Cidd ü Cehd
Bâb-1 Pencüm Der-Rızâ
Bâb-1 Şeşüm Der-Vefâ
Bâb-1 Heftüm Der-Ketm-i Sır
Bâb-1 Heştüm Der-Sehâ
Bâb-1 Nühüm Der-'Afv ü Hilm
Bâb-1 Dehüm Der-'İffet ü Şevk ü Muhabbet
Bâb-1 Yâzdehüm Der-Hayâ vü Tevâzu'
Bâb-1 Devâzdehüm Der-Emânet ü Şadâkat
Bâb-1 Sîzdehüm Der-Rıfk u Şefkat

²⁶ Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk* (3537), vr. 4^a-5^b.

²⁷ Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, İÜ Ktp. TY, nr. 3607, vr. 223^b.

²⁸ Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Mir'âtü'l-Ahlâk* (3537), vr. 1^b-7^a.

²⁹ A.e., vr. 6^b-7^a.

Bâb-ı Çârdehüm Der-‘Ulüvv-i Himmet
Bâb-ı Pânzdehüm Der-Te’ennî vü Müşâvere
Bâb-ı Şânzdehüm Der-İilm
Bâb-ı Heftdehüm Der-Ġayret
Bâb-ı Heştdehüm Der-Firâset
Bâb-ı Nüzdehüm Der-Teyakkuz
Bâb-ı Bîstüm Der-İĠtinâm-ı Fırşât
Bâb-ı Bîstüyeküm Der-Ġazm
Bâb-ı Bîstüdüvvüm Der-ŞoĠbet-i Ahÿâr
Bâb-ı Bîstüseyyüm Der-Ri’âyet-i ĠuĠûĠ
Bâb-ı Bîstüçehârüm Der-Zikr-i Salţanat u Vezâret ve Tertîb-i Ġadem ü Ġaşem ü Evlâd
Ve Ġâtîme Der-Mev’îza vü NaşîĠat

Cümle aralarında Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere ahlaki ve hikemî manzumelerin yer aldığı, peygamber kıssaları ve İslam tarihinden alınmış örnek ahlaki motiflerin anlatıldığı eserde, yer yer Eflâtûn, İbn Sînâ ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî gibi ünlü ahlak filozofu ve bilginlerin adları zikredilerek onlardan bazı sözler nakledilir. Toplam 207 ayet ve 105 hadisın yer aldığı eserde; nazım, mısra, beyit, kıta, rubai başlıkları altında 854 manzume ve tamamına yakını “hikâyet” başlığı altında verilen 113 hikâye bulunmaktadır.

Eserde yer alan bölümler ve bu bölümlerde anlatılanları şu şekilde sadeleştirerek özetleyebiliriz:

4.1. İbadet³⁰

Müellif bu bölümde evvela ibadetın tanıımı üzerinde durur. Buna göre ibadet, Cenâb-ı Hakk’ın emirlerine itaat ve nefis-i emmârenin isteklerine, vesveselerine muhalefet manasındadır. İbadet, varlık âlemini aydınlatan parlak bir kandil ve övgüye layık işler yapan her kişinin başını süsleyen bir taçtır. Daha sonra nefis üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran müellif konuyla ilgili ayet ve hadislerin, darbimesellerin yanında Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalara da yer verir.

Rabbınin divanında durup hesap vermektan korkan ve nefsinin kötü heveslerden alıkoyan (Nâzi’ât, 79/40) herkesin neticede varacağı yer Cenâb-ı Hakk’ın ikramı olan cennet olacaktır (Nâzi’ât, 79/41). Nefis-i emmâreye âmir olanın gönlü nurla dolarken, ona memur olan karanlık gecenin zulmetinde kalır. Nefis gibi kötü ve katı huylu bir düşman yoktur ki, kişiyi ateşe götürür ve fesat ehline dâhil eder. Nefis sabır ve metanet mülkünü talan eden bir düşman, dalalet ve azgınlık yoluna sevk eden aldatıcı bir kılavuzdur.

Bu bilgilerin akabinde ibadet bahsi ele alınır. İlk olarak da ibadetın mana ve ehemmiyeti üzerinde durulur. Daha sonra namaz, oruç, zekât, sadaka ibadetleri ve bunların hususiyetleri ayrıntılı bir şekilde işlenir. Müellifin bu konulardaki görüşlerini metindeki sıraya göre şöyle özetleyebiliriz:

Her ne kadar Cenâb-ı Hakk’a layıkıyla ibadet edebilmek mümkün değilse de, insan, kendisine ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk etmekle mükelleftir (Hicr, 15/99). Zira Cenâb-ı Hak, insanları ve cinleri ancak kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır (Zâriyât, 51/56). Namazın kötü ve çirkin işlerden menetmesi (Ankebût, 29/45) hususunu göz önünde bulunduran kul, farz ve nafîle namazların edasında gaflet göstermemeli, namazlarını itina ile kılmalıdır. Zira müminin miracı olan namaz ibadetlerin en büyüğüdür ve kulu Cenâb-ı Hak katında yüksek mertebelere eriştirir.

³⁰ A.e., vr.7^a-16^b.

Orucun manası ise sadece açlık değil, aynı zamanda gönlü ve vücudun tüm azalarını kötülüklerden alıkoymak, bir daha dönmek üzere günahlara tövbe etmektir.

Zamanını ibadetlere taksim eden ve fakirlere (zekat, sadaka) verip günahlardan korunan kişi (Leyl, 92/5) Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden hissedardır ve işlerinde muvaffak olur (Leyl, 92/6). Cömertlik Hak katında çok makbul bir vasıftır. Dünya menfaati için dahi cömerdin kapısında bekleyip onun emrine amade olan insan neticede muradına nail olur. Zayıf bir mahlûk olan insanın böyle bir meziyeti var iken, "Kerîm" ism-i celilinin sahibi Allah Te'âlâ kullarına çok küçük bahanelerle ihsanda bulunmakta ve kerem kapısını çalan her mahzunu sevindirmektedir. Cenâb-ı Hak, kendisine ibadette kusur etmeyen kullarına mağfiret kapısını kapatmaz ve onları mahrum etmez.

Nefs-i emmârenin sevk ettiği tarafa meyleden kişi kendi kendisine zulmetmiş olur ve cevr ü cefa makası ile varlık elbisesini doğrar. Yüceltenin kurtuluşa erdiği, alçaltanın ise ziyana uğradığı nefse (Şems, 91/9-10) muhalefet bir çeşit ibadet iken, ona itaat günahın ve Cenâb-ı Hakk'a isyanın ta kendisidir. İbadet ve zalim nefse muhalefet Cenâb-ı Hakk'ın lutf u ihsanını celp eder. En küçük bir bahane rahmet-i Rahman'a kifayet edebilir ve az bir amel kişiyi azaptan koruyabilir.

Oruç ibadetinin en mühim vasfı olan açlık, peygamberlerin yiyeceği ve Cenâb-ı Hak katında yüksek bir makamda bulunan kulların sofrasıdır. Dert ve bela harareti çekmeyen, açlık ve sıkıntı ocağının ateşinde yanmayan kişi cennet bahçelerine yol bulamaz. Ağlayıp inlemeyen gönüller Hakk'a vasıl olamazlar.

İbadetin en önemli hususiyetlerinden biri de ihlas ve samimiyettir. İhlas ve samimiyet kişiyi emellerine ulaştıran çok değerli bir haslettir. Bu tacı takınanlar Hak katında makbul olup muhakkak maksutlarına erişirler. İnsan Cenâb-ı Hakk'a kulluk için yaratılmıştır, bütün kullar da ibadet ile memur ve bu hizmete mecburdurlar. Ancak ibadet ihlas ile olursa güzeldir, aksi hâlde, ihlassız bir ibadet kuru bir posttan ibarettir. Kulluk kayığını riya denizinden ihlas kenarına çıkararak her kişi kurtuluşa ermiş, selamet vadilerine yetişmiş ve muradına ermiştir. Başlanan her işte evvela Cenâb-ı Hakk'ın rızası gözetilmeli, gizli şirk, şüphe ve riya lekelerinden sakınılmalıdır. İçerisine riya karışan bir amel netice vermez ve sahibini muradına ulaştırmaz. Bilakis riya, kişinin can u gönülden arzu ettiği isteklerinden mahrum kalmasına sebep olur. Buna binaen, amellerin niyetlere göre netice vereceği hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalı ve her işe mübaşeretle niyetler ihlas ile temizlenmelidir. İtaat yolunda tam bir ihlas ile gayret edip gaflet ve riyadan uzak kalanlar, gece gündüz içten bir yakarıyla Cenâb-ı Hakk'a hâlini arz edenler neticede ilahî lütuf ve ihsanlara mazhar olup maksatlarına erişirler.

Özellikle insanlardan çoğunun uykusu ile gaflette bulunduğu zaman dilimleri olan gece vakitlerinde kalbi dünya bağlarından arındırıp yalnızca Hak ile meşgul olmak Cenâb-ı Hakk'a yakınlık vesilesidir. Gecelerini ibadetle geçirenler, Cenâb-ı Hakk'ın; "Ey örtüsüne bürünen, geceleyin kalk (namaz kıl)!" (Müzzemmil, 73/1-2) müjdesinden hissedar olmak şerefine ererler. İlahî sırların kapıları ve sonsuz feyizler karanlık gecelerde açılır. Bu nedenle her akıllı ve edepli kişiye lâzım olan, geceleri ibadet kandilini sabaha çıkarmasıdır. Bu meziyet, onun kara amellerinin defterinin ağarmasına vesile olur ve kalbinden günahların koyu karanlığını giderir. Seher vakitleri ise, duaya icabette kibrit-i ahmer mesabesindedir. Sabahın ilk vakti, çaresizlerin kalbinin devası ve gamlı hastaların feryadına uzanan eldir. Gecenin karanlığına ve kalbin zulmetine parlaklık verir. Nitekim sıkıntı içindeki hastalar sabaha karşı dinlenir ve sabah rüzgârları can bağışlayan bir nefes gibi onlara yeni bir hayat bağışlar. İşte, gece ve gündüz ibadetin manası budur.

Talip olduğu bir işe can u gönülden rağbet eden insan gayretini o derece yükseltir ki, neticede maksadına erişir. Bunun gibi, takva yolunun yolcuları da Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile yüce mertebeleri kat eder ve saadete ulaşır. Onlar fani cihanın yokluk ve sıkıntılarını aldırış etmez,

Turkish Studies

güzelliklerine aldanmaz ve hırs halkasını canlarına takmazlar. Onların himmet kuşlarının kanatları bu âlemde uçmaz. Onlar, saadeti hevâsının peşine düşüp yere sapanların (A'râf, 7/176) bataklığında aramazlar.

İbadet çeşitlerinden biri olan gizli zikir de çok yüce bir makamdır. İstek çölünde yolunu kaybedenleri doğru yola erdirtirip maksatlarına ulaştırır. Hasta gönüllerin ve katı kalplerin derdine devadır. Gece gündüz Cenâb-ı Hakk'ın zikrine talip olanlar en büyük ibadet olan Allah'ı anmanın (Ankebût, 29/45) eserlerine mazhar olup hakiki mutluluğa erişirken, Hakk'ın zikrinden gafil olanlar her yönüyle kaybeder. Zikrin fazileti ve tafsiline dair bilgilerin izahında sayfaların ve kalemin yetersiz kalacağını ifade eden müellif daha fazla açıklamanın gereksiz olacağını belirttiikten sonra konuyla ilgili on iki beyitlik bir manzume ile bu bahsi tamamlar.

4.2. Sabır ve Şükür³¹

Bu bahiste ilk olarak sabrın tanımı üzerinde duran müellif, sabrı kalp bakırını cevahire dönüştüren halis ayar altına ve kibrit-i ahmere benzetir. Daha sonra, Kur'an-ı Kerim'in yetmiş yerinde sabrın zikredildiğine dikkat çeker ve din büyüklerinin bu güzel haslet sayesinde saadete erdiklerini ifade eder. Sabır her ne kadar acı ve müşkül bir iş olsa da, neticede perişan gönülleri rahatlatıp feraha kavuşturur, koyu karanlık gecelerden murat sabahının nurlarına erdirtir ve sabredenlerin kulağına, "Ey nefis, muradın hasıl olmuştur." nidasını ulaştırır.

Âlimler, sabrı birkaç yönden tabir ve bir iki kısma taksim etmişlerdir. Buna göre, sabrın birinci tabiri nefsin hoşlanmadığı işlere tahammül etmek şeklindedir. Kişi kötü huylu düşman ile muharebede sabretse bunun adı şecaat; gazap anında nefesine hâkim olup sabretse adı hilm ve mürüvvet; zahmetli, sıkıntılı durumlarda isyankâr olmayıp sabretse bunun adı da itaat olur ve bu durum kişinin sadrını genişletir. Böylelikle kişi her hâlde züht ve kanaat yolunu tercih edip güzel hasletleri şahsında toplar, kötü huyların damarını keser. Sabrın faydalarının haddi hesabı yoktur. Her kim zamane hadiselerinin okunu yiğitlik meydanında sabır siperi ile karşırsa, muhakkak dert ve bela askerinin yolunu keser, mihnet selinin hücumunu engeller. Her kim de sabır yularına sahip olmayıp acele yolunda yürürse, can mülkünü fena yolunda helak etmiş olur. Sıkıntı ve hastalık zamanlarında sabredenler (Bakara, 2/177) saadete nail olur. Buna mukabil her kim sabra teşebbüs eylemeyip ilahî takdirden mustarip olursa, sabırsızlıkla sızlanması onun kınanmasına sebep olur ve bu durum maruz kaldığı iptiladan daha beterdir.

Sabır hem dünyaya rağbet edenlere, hem de ahireti isteyenlere lâzım olan mühim bir vasıftır. Zira dünyada sabır ile murada nailiyet müyesserdir. Ahirette ise sabır ile ecir ve mükâfat mukarrerdir. Kötü huylu nefsin dünyadaki maksadı çoğunlukla rahat yaşam, türlü nimetlere nailiyet, yüce bir makam ve çok maldan ibarettir. İnsan bu işler için dahi sabretmek zorundadır. İnsanın yaratılışı aceleyle meyyal olduğundan teenni ve tehir çoğu zaman zor ve sıkıntılı görünür. Bu durumda vesveseyi def edip sabır yolunu ihtiyar etmek, acele ile ortaya çıkacak olan hatalardan ve beğenilmeyen işlerden sakınmak gerekir. Sabrın aslı pek çok fiile kâdir iken onlardan müstağni olabilmektir. Zira kâdir olmayan fakir sabır ile ancak canına cebrederken, her mertebeye kâdir olan zengin sabır ile nefsinin kırar ve onun isteklerine mukavemet eder. Mesela yiyeceği olmayan fakir sabretmeye mecburken, iştah açıcı yiyecekler hazırlamaya gücü bulunan zengin yemeyip aç kalması nefsinin daha ağır gelir.

Halis niyetle sabrı ihtiyar eden kişi, "Çalışanların ücreti ne güzeldir, onlar ki sabrederler..." (Ankebût, 29/58-59) ayetinin müjdesine nailiyet kesbeder ve cehennem ile arasına metin bir set çekmiş olur. Müminin sadık dostu ilim, veziri hilm, kılavuzu akıl, babası rıfk, ordu komutanı ise

³¹ A.e., vr. 16^b-26^b.

sabırdır. Taç sahibi bir emir veya bir şehir komutanı ordusunu nasıl zapt ederse, sabır da müminin işlerini o şekilde idare eder.

Sabır üç çeşittir: Birincisi belalara karşı sabır; ikincisi nefsini ibadete sevkte gösterilen sabırdır ki, aynı zamanda kişinin dünya lezzetlerinden el çekmesini gerektirir; üçüncüsü ise isyan, günah ve boş şeylerden yüz çevirmekte gösterilen sabırdır. Sabır ve tahammül sahibi olmayan kişi rahata eremez, yolculuk sıkıntılarında katlanmayan menzile ulaşamaz. Sabırın pek çok hikmeti ve sayısız faydası vardır. Peygamberler ve veliler, bu büyük haslet ve beğenilen huy ile muttasıf olup sabırla saadete ermişlerdir. Yoldan çıkmış kavimler peygamberlerine her ne kadar zulmettilerse de, onlar yine sabır yolunu seçmiş ve bu yolla mertebelerini yükseltmişlerdir. Hassaten Nuh (a.s.), kavminin had safhaya varan eza ve cefasına büyük bir mukavemet göstermiş, Cenâb-ı Hakk'a samimi ilticasının neticesinde azgın kavmi tufan ile helak olmuştur. Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve Hz. Eyüp de sabrı ile ön plana çıkan peygamberlerdendir.

Zalim, vefasız ve hain dünyanın hilelerine aldanmayıp sabretmenin fazileti çoktur. Şayet zamane aynasında murada nailiyet sureti görünmezse, bu duruma tahammül edip sıkıntı ve şikayete mahal vermemeli, acele yoluna gitmemelidir. Zira takdir edilen zamanı geldiğinde vuku bulacaktır. Şayet murat edilen şey takdir edilmemişse, ebterdir, onun husulü için sıkıntı ve ıstırap boşunadır. İyi kötü bütün işlere sabretmenin alameti, sebatkâr ve kanaatkâr olmaktır. Acele ise şeytanın, aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanların âdetidir. İyi de olsa, kötü de olsa, evvela kazaya rıza göstermek gerekir.

Bu kararsız dünyanın işi daima hâl değiştirmektir. Hangi iyilik ve güzellik vardır ki, zaman onu sıkıntı ve kedere dönüştürmemiş olsun? Bu dünyanın nimeti zahmet, baht ve talihi ise zilletir. Zira mutluluk ve keder birbirine yakın, hatta ikizdir. Dünyanın değişmeyen bir tek hâli vardır, o da gönül ehline sitemkâr olmasıdır. Gam ve kederin art arda geldiği zamanlarda, ferah ve mutluluk demlerinin yakın olduğunu hatırlayıp mutlu olmalı ve kalp aynasını keder tozundan arındırmalıdır. Akıllı kişi geçici bir sıkıntı için gama bürünmez, mutluluk sinisini elem ve keder eli ile parçalamaz ve bu fani dünya için gam çekmez. Hiçbir karanlık gece yoktur ki, onu gündüz aydınlığı takip etmesin ve hiçbir uzun kış gecesi yoktur ki, onu bahar gündüzü kısmetli bir sabaha ulaştırmasın. Akıbeti sürura varacak olan gam için kederlenmek yersizdir. Kemalde zeval, darlığın neticesinde ise ferah vardır.

Zaman ile mukabele etmek gereksizdir, kişi her hâlde sabır ve tahammül yoluna gitmelidir. Zira felek, acayip işler yapan bir oyuncu gibidir. Hiçbir zaman hâlden şikayetçi olunmamalı, sabretmeli ve düzenin birden bire iyiye tahavvül edeceği unutulmamalıdır. Bazen hoşlanmadığımız bir şey hakkımızda hayırlı, hoşlandığımız bir şey de hakkımızda hayırsız olabilir. (Bakara, 2/216) Akıllı başında olan kişi bu kavgacı dünyanın hiçbir hâline itibar etmez, hile ve aldatmacasına kanmaz. Kişinin eriştiği devlet, makam ve zenginlik ile övünmesi cahilce bir davranıştır. Zira yokluk âleminin gizliliğinden bu varlık sahasına adım atan herkes akıbet ölüm yarasının damgası ile nişanlanıp beka âlemine intikal edecektir. Dünya ise mihnetler mahalli ve hüznler mahzenidir. Onun zehirle karışık halaveti ancak acılık verir, ferah nefesleri gam ve kederi muciptir, zineti ise süs değil ancak kusur ve ayıptan ibarettir.

Muradın gecikmesinde, fakirlik ve felakette sabır lâzım geldiği gibi; devlet, makam ve izzete nailiyette de şükür lâzımdır. İnsanoğlu gark olduğu sayısız nimetler mukabilinde sonsuz şükür edasıyla mükelleftir. Şükrü terk ederek nimeti inkâr etmek ise kaçınılması gereken bir durumdur. Şükreden tok, sabreden aç mesabesindedir ancak şükürün layıkıyla eda edilmesi gerekir. İmam Gazzâlî'ye göre nimete şükür; nimet verilenin, nimet verenin nimetlerini sena edip gaflet üzere bulunmamasıdır. Her nimet aslen Cenâb-ı Hak tarafından vasil olduğu için mün'imi daima Allah Te'âlâ olarak bilip öyle muamele etmeli ve her nimet için Cenâb-ı Hakk'a itaati artırmalıdır.

Turkish Studies

Nimetin şükürü Cenâb-ı Hakk'a yönelmek ve O'na kusursuz itaat gayreti içerisinde bulunmaktır. Şükür nimetin celbine, küfür ise nimetin zevaline sebep olur.

Kederi mucip hâllerin vukuunda sabır ile nefse mukavemet etmeli ve Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulunmalıdır. Hakk'ın dergâhı O'na iltica edenlere açıktır ve Kerîm olan Cenâb-ı Hak, kullarını, her ne kadar günahkâr da olsalar, kapısından kovmaz.

Müellif bu bahsin sonunda sabrın mahallinde olmasının gerekliliği üzerinde durur. Buna göre; gayret gösterip hareket edilmesi gereken yerlerde sabır adı altında hiçbir şey yapmadan beklemek, sabırdan değil, mertliğin ve din gayretinin yokluğundan kaynaklanır. Böyle davranan birinin kendisini sâbir mertebesinde görüp Hak katından gelecek bir feraha talip olması ise hakiki bir cehalet eseridir.

4.3. Şecaat³²

Hasletler içerisinde yüce bir mevki bulunan şecaat, öfke ve korkaklık arasında mutedil bir kuvvettir. İnsanlar arasında çok az bulunmasından dolayı, yok hükmündedir. Şecaat, yürek genişliği ile, tehlikeli işlerden sakınmamaktır. Dünyaya karşı kuvvetli olmak gerekir. Zira yüreksiz kişi hiçbir iş yapamaz. Eski âlimler şecaati, nefsin sabır ile kuvvetlenmesi şeklinde tarif ederken, bazıları buna kalbin sebatını da ilave ederler. Hakimler şecaati üç şekilde ele alırlar. Bunlardan birincisi düşmanla karşılaşıldığında saflardan korkusuzca çıkıp vuruşmak, ikincisi askerde kırılma ve çöküş durumu ortaya çıktığında sabit ve sakin olup hâlini muhafaza etmek, üçüncüsü ise yine kendi tarafının askerleri arasında zafiyet müşahede ettiğinde hasmın hücumunu def'e gayret edip askerleri güzel bir üslup ile cesaretlendirmektir. Sebatın bu mertebesi ile uğursuz düşman zaferden ümidini keser. Savaşta hiçbir zaman askerin çokluğuna veya azlığına itimat etmemeli, düşmanın za'fına veya kuvvetine de bakmamalıdır. Zira, nice az topluluklar çok topluluklara galip gelmiştir. (Bakara, 2/49) Nice filler bir sineğin elinde kahrolmuş ve onun pençe-i cebrine mağlup olmuştur.

Ahnef bin Kays'a, şecaat nedir, diye sorduklarında; bir saat sabırdır ancak o sabrın kalbin kuvvetinden neşet etmesi gerekir, diye cevap vermiştir. Bütün faziletlerde olduğu gibi şecaat de gönül kuvvetine bağlıdır. Kalbin kuvveti ise ancak aklın sebatı ile mümkündür. Hazret-i Ali'nin düşman ile mukabelede zırh giymediği bilinir. Kendisinden bunun sebebi sual olunduğunda, darp esnasında asla gafil bulunmadığını ve etrafında kendisine yönelen bir nesne olduğu zaman onu defetmek için zırha muhtaç olmadığını söyler. Akıl ve hissiyat öyle bir mertebeye varmalıdır ki, zırh gibi olmalı, bela ve mihnetlere karşı koymalıdır.

Araplar şecaati dört kısma ayırmışlardır. Birinci basamak "şecaat" ise, ondan bir mertebe yücüsü "betal", biraz fazlası "bühme", daha ziyadesi ise "elyes" olarak adlandırılır.

Özellikle sultanların bu sıfat ile muttasıf olmaları gerekir. Cihanı tutan kılıcı ile tedbirsiz düşmanın başına kanlar saçmayan bir padişah, sermayesi yetersiz olan ve bu nedenle zarar eden bir tüccara benzer. Akıldan mahrum olan kalp ise, susuz çeşme gibidir.

Cesaret ve yiğitlik, faziletle muttasıf şerefli insanların hasletlerindedir. Ashab-ı kiramın rivayetlerine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların en cesuru ve en yiğidi idi. Ashab-ı kiramın her biri dahi şecaat ile mevsuf ve bu övgüye değer hasletler ile marufturlar. Özellikle Hz. Ali'nin şecaati gizlenemeyecek kadar aşikar olup Hayber kapısındaki yiğitliği kıyamete kadar dillere destan olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in Uhut harbindeki yiğitliği de dillere standır. Hz. Ebû Bekir o şiddetli günde Hz. Peygamber'in etrafında pervane olmuş ve onu düşman saflarından gelen hücumlara karşı muhafaza etmiştir. Tarih ve siyer kitapları; ashab-ı kiramdan Hazret-i Ömer bin Hattâb, Hâlid bin Velid, Sa'd bin Ebî Vakkas, Ca'fer bin Tayyâr, Hazret-i Hamza, Talha ve Zübeyr bin Avvâm, Ubû Ubeyde bin Cerrâh, Mu'âz bin Ömer ve Ebû Dücâne gibi yiğitlerin şecaat ve

³² A.e., vr. 26^b-37^a.

şehametleri ile doludur. Emevi ve Abbasi halifelerinden de şecaat ile muttasıf olanlar vardır. Bunların hilafetleri zamanında baht güneşi parlamış ve bu halifeler Allah'ın kullarına faydalı olmuşlardır. Fesat ve korkaklık vasfı ile anılanlar ise ya öldürülmüş ya da tahttan indirilmiştir.

4.4.Ciddiyet ve Gayret³³

Ciddiyet istekler tarlasına çalışma tohumunu ekmek, gayret ise maksada erişmek için sıkıntı yükünü taşımaktır. Talep edilen şeylerin husulünde gayret ve ihtimam çok önemlidir. Mukadder olan rızık ancak ceht ile ele girer. Şayet maksat kısa zamanda hasıl olursa ne güzel nimettir fakat gecikirse muhakkak bunda da bir hayır olduğu düşünülmelidir. Kişinin fayda mülahaza ettiği bir iş için gayret göstermesi gerekir. Aksi takdirde zaman o işin husulüne müsaade etmez. Selamete eren ve üstünlük sağlayan herkes gayret etmiş ve gerekli hazırlıkları yapmıştır. Selamete ermek isteyen kişi her hâlde gayret etmelidir. Başarı gayretten ibarettir. Her kim gayret ederse kazanır ve aradığını bulur. Her gayret eden başaramasa da, başaranların hepsi gayret edenler arasından çıkar. Herkes ektiğini biçer ve söylediğini işitir.

Takdir ve taksim edilen rızık, her hâlde tayin edildiği yeri bulacaktır. Akıllı kişiye lâzım olan, himmet yüceliğidir. Devletin ikbali için özellikle padişahların gayretli olmaları gerekir. Tâhiroğulları'na hükümdarlıklarının elden gitmesinin sebebini sorduklarında, bunun sebebini tembellik, rahat düşkünlüğü ve gayretsizlik olduğunu söylerler.

Tembelliğe “ebü'n-nuhûs”, tembele ise “menhûs” derler. Tembellik; fakirlik ve miskinliğin anahtarı, âcizlik huyu, yorgunluk yükü, cehalet ve düşkünlük ağıdır. Gayret eden aradığını bulur, tembellik edenin ise işleri ziyan olur. Tembellik ve gevşeklikten daima kaçınmalı, Allah'a sığınmalıdır. Tembellerle arkadaşlık etmemeli, onların işlerine ortak olmamalıdır. Zira nice salih kişi onların fesadı ile ifsat olmuştur. Tembellik yüzünden bugünün işini yarına bırakmamak gerekir, zira yarın âcizlerin günüdür.

Matluba kavuşmak daima bir zahmet mukabilindedir ve muratların husulünde daima gayret göstermek esastır. Zira gülistanın etrafındaki diken ve çalılıkları temizlemeyince gül-i handana erişilmez. Bu dünya bahçesinde hiç kimse dikensiz gül toplamamış ve zahmet çekmeyen hiç kimse rahata ermemiştir. Hazineye ulaşmanın bir zorluğu vardır ve bu zorluk bir hikmete mebnidir.

4.5. Rıza³⁴

Rıza öyle eşsiz bir güzeldir ki, tarifi harflere sığmaz ve esası ibarelere girmez. Kazaya rıza, her mümine lâzım olan önemli bir iştir. Gerek hayır, gerek şer, insan müptela olduğu her şeyi Cenâb-ı Hak'dan bilip rıza ve teslimiyet göstermelidir. Ezelde takdir olunan değişmez ve kader işinde tedbir kâr etmez. Tedbir ancak maslahatın husulünün takdire muvafık olduğu durumlarda tesir eder. Kazanın çaresi rıza, sabır ve teslimiyettir. Kazanın vurduğu bağı kimse çözemaz. Kaderin konduğu tacı ise kimse gasp edemez.

Mademki insanın hamuru Cenâb-ı Hakk'ın emriyle su ve balçıktan yoğrulmuştur, o hâlde insan Rabbinin katından gelen her şeyi gönül rızasıyla kabul etmelidir. İşlerin bozulması veya neticesiz kalması ancak Cenâb-ı Hakk'ın takdiri ile olur. Bazen hoşlanmadığımız bir şey hakkımızda iyi olabilirken, bazen de hoşlandığımız bir şey bizim için kötü olabilir. (Bakara, 2/216) Bir mekruh zımında bir matlup müyesser ve bir mergup zımında bir mekruh mukadder bulunabilir. Ne sıkıntı zamanında rahattan ümit kesilmeli, ne de istirahat zamanında, hangi güzellik vardır ki zaman onu bulandırmamış olsun, sözü akıldan çıkarılmalıdır. Şayet nefis rıza makamına ulaşırsa, zuhura gelen her şey rızaya mukârin olur. Rızanın hakikati Hakk'a teslim olmak ve

³³ A.e., vr. 37^a-44^b.

³⁴ A.e., vr. 44^b-58^a.

Hakk'ın ahkâmına tarizde bulunmamaktır. Akıllı ve arif kişi hevâsını kahreder, Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne teslim olup rızıkından razı olur. Allah'ın emri olup bitmiş bir şeydir (Ahzâb, 33/38) ve Allah bizim için ne takdir etmiş ise bize ulaşan ancak odur (Tevbe, 9/51). Kaza yolunda geçit yoktur. Kaza sırrı kaderde saklıdır ve hiç kimse kazadan kaçamaz. Elden giden bir maslahat için, şayet şöyle tedbir olsa elimizden gitmezdi veya şöyle ilaç olsa fayda ederdi, diye hayıflanmak doğru değildir. Mümine lâzım olan, meşiyet-i ilahiyyeye itirazdan yüz çevirmek ve bu makûle gereksiz sözlerden uzak durmaktır. Zira faydasız ve boş şeyleri terk etmek, kişinin dininin güzelliğine delalet eder. Neden ve nasılla uğraşan kişide mecal kalmaz. İlahî kalem hareketlerle ve sükûn ile zaman zaman hareket edip zaman zaman durarak Cenâb-ı Hak tarafından takdir edildiği üzere akar gider. Hastanın tabibe karşı çıkması nasıl ki onun azarını gerektirirse, kulun Rabbinin hükmüne itiraz etmesi de ilahî itabı mucip kılar.

Rıza, cihanı aydınlatan bir güneş gibidir. İyilerin gönlünden doğup yükselir. Karanlık ve tereddüt perdelerini kesip fesatlık ayını ve kesat fikirlerin yıldızını gönülden giderir. Hz. Mûsâ bir gün Cenâb-ı Hak'dan, kendisini rıza makamına eriştirecek bir amel işaret etmesini ister. Cenâb-ı Hak, "Benim rızam, senin rızanda gizlidir" buyurur. Büyüklerden birine, halka belaların neden vasıl olduğunu sormuşlar. Rıza azlığından, diye cevap vermiş. Rıza azlığının sebebini sorduklarında ise, bilgi azlığıdır, demiş. Akıllı kişi ma'mûl-i rıza olmayıp âmil-i rıza olmalıdır. Mademki kazaya çare yoktur, canı sıkıntıya sokmak ve gönlü ateşlere yakmak nedendir? İrfan sahibi başına gelenlere sabreder, daima hâlınden hoşnut olur ve şükreder. Mademki bir işi çözmek veya daha zor hâle getirmek bizim elimizde değildir, o hâlde, hoşumuza gitse de gitmese de kazaya rıza göstermek gerekir. Zira kaza Cenâb-ı Hak katından gelmektedir ve onu değiştirmek mümkün değildir. Cenâb-ı Hak hükmünü icra etmeyi murat buyurduğunda, akıl sahiplerinden akıllarını alır. Hâlınden razı olmayan kişi, ondan daha iyisini yapmaya da muktedir olamaz. Böyle insanlarda hayır yoktur. Onlardan uzak durmak gerekir. Zira onların tedbirleri kötüdür ve bu tedbir ile bir gün gülseler dahi bin sene ağlarlar.

Rıza ehli daima ümit-vâr olur. Zira o, Allah'ın, kendisinden korkanlar için bir çıkış yolu yaratacağını ve onları ummadıkları yerden rızıklandıracağını (Talâk, 65/3) çok iyi bilir. İçinde bulunduğu şartlar kişiyi sıktığı ve iki yanından onun isteklerine set çektiği zaman, dünyanın bütün imkânları onun için daraldığı ve ne din kardeşi, ne de nesep kardeşi ona yardım etmediği zaman, işlerinin bozulduğu ve ümitsizliğe düşüp her şeyi bıraktığı zaman, Cenâb-ı Hakk'ın fazlı ile kaza vuku bulur ve onu hiç ummadığı yerden feraha eriştiriverir.

4.6. Vefa³⁵

Vefa yükseklerde uçan bir kuştur. Bu kuşun durağı saadete ermiş yiğitlerin kolu ve yuvası irfan ehlinin kalpleridir. Eşi benzeri bulunmayan bir haslet olan vefa, Anka kuşu gibi kayıptır ve zamanede meçhuldür. Ne kendisinden eser ve ne yâdından bir haber vardır. Öyle bir kibrit-i ahmerdir ki kimyagerler tozuna eremez, öyle bir taçtır ki her başa konmaz, öyle bir cevherdir ki her madende ele girmez ve değerine paha biçilemez. Âlemin hâli cefa ile dolu olduğu için mihr ü vefadan eser kalmamıştır. Lisanlar ancak onu zikretmenin verdiği lezzetle yetinmekte ve dünya halkı adını duymakla sevinmektedir. Hakikatte çok yüce bir istektir ama insanların gözünden uzaktır. İsmi var kendi yok kabilinden olup namını işitmiş çoktur ama kendini görmüş kimse yoktur. Müellif, sözün burasında özellikle kendisinin vefa nimetinden hissedar olmadığını vurgular ve zamanenin vefasızlığından bahsetmeye devam eder.

Vefa arşta sabit olmuş ve orada nakşolunmuştur. Dünyada kimse vefa yüzü görmemiş ve kimse bu âlem bağında vefa gülleri dermemiştir. Bu vefasız dünya, örümcek ağları ile örülmüş bir mağara gibidir. Zulmet ve mihnet dolu bir mekândır ki, ne bağının güllerinde vefa kokusu ne de

³⁵ A.e., vr. 58^a-66^b.

işveli güzellerinde ahde vefa vardır. Gerçi yeryüzü rengârenk çiçeklerle doludur ama hiç birinin kokusunda ve güzelliğinde beka yoktur. Miskin bülbül gülden vefa bekler fakat şâhid-i bâzârîde vefa ne gezer? Bu cihan bahçıvanı hangi gülü güldürdü ise, akıbet hazan rüzgarı onun sürur binasını viran etmiştir. Güneş ışıkları ile aydınlanan her bahar gününü uzun ve karanlık kış geceleri takip eder. Bülbül ne kadar feryat etse de, onun feryadı gülün kulağına erişmez. Nitekim gül bülbüle vefasızlık ettiğinden kendisi de vefa yüzü görmez ve neticede fena rüzgarı ile savrulup gider. Böylelikle her ikisi de muradına eremeden bu dünya bahçesinde ber-bâd olur gider. Gülistanda biten her gül Keykubat ve İskender gibidir, onlardan birer sır taşır. Dünya güzeldir lakin değişik bir huyu vardır ki, kimsenin mülkiyetine girmez. Akıllı kişi, dünyanın birkaç günlük ikbaline aldanmadan onun idbarını ve zevalini hayal edebilir. Dünya malı aldatici bir çocuk oyuncağı gibidir. Ona müptela olanlar ise ancak akılsızlardır. Bu dünyada parmak ile gösterilecek güzellerin ve güzelliklerin hepsinin gönül sayfasında vefasızlık nakşolmuş ve hepsi cefaya kastetmişlerdir.

Vefa göstermek müminlerin âdetidir. Her kim vefa sahibi ise, onun mümin olduğu anlaşılır. Şayet bir kişi ahbine vefa göstermez ve vadinden dönerse, onun her işinden şüphe etmek gerekir. Nitekim vaat edilen şey, insanın üzerine borç mesabesindedir. Ahde riayette sayısız faydalar mevcut iken ahdi nakzetmek pek çok fesada sebep olur.

4.7. Sır Saklamak³⁶

Sır saklamak, iyi insanların güzel hasletlerinin temelidir ve insanı meramına ulaştıran güzel bir huydur. Maksadına ulaşmak isteyen kişi sırrını iyi saklamalı ve onu hiç kimseye söylememelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), kâfirler üzerine bir gaza düşündüğü zaman niyetini gizli tutmuş. İnsanın, altınını, yolunu ve mezhebini gizlemesi gerekir. Zira her nimet sahibine muhakkak bir haset eden vardır. Her kim sırrını söylese işleri kesata uğrar ve maksadı fasit olur. Hiç kimse kötü huylu hasetçilerin şerrinden emin değildir. Bu konuda Kisrâ; sırrını öldürmeyen (saklamayan) kimse şerrini de (kendisine isabet edecek fenalığı) öldürmez, demiştir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek de, Hz. Yakup'un oğlu Yusuf'a rüyasını kardeşlerine anlatmamasını tembih etmesidir (Yûsuf, 12/5). Nitekim pervane dahi şem'i görünce ihtiyarını kaybedip derunundaki derdi izhar ettiği için ber-bâd olur.

Bununla beraber bazı âlimler, kişinin gayet yakın ve güvenilir dostlarından birine sırrını açabileceğini ve onun görüşüne müracaat edebileceğini söylerler. Zaruretler mahzurları mubah kılar, sözüne binaen sırrın iki kişi arasında olabileceğini belirtirler. Yalnız bu noktada sadık dost görünen kişinin münafık olmamasına dikkat etmek gerekir. Sırrın bir kişiyi aşmaması gerektiğini savunanlar ise, ikiye aşan sır şâyi olur, mazmunundaki "iki"nin iki dudak olduğunu söylerler. Bazıları da üç kişiye kadar cevaz vermişlerse de tecrübe ehlinin çoğu bunu bir ile sınırlı tutmuştur. Zira bir kimse kendi sırrına sahip olamayıp ifşa ederse, başkaları onun sırrına nasıl sahip olur? Sahibinin taşıyamadığı ağır yükü başkaları nasıl taşır? Badiye Araplarından birine sadık bir dostu sırrını söylemiş. Arap sükut etmiş. Arkadaşı "anladın mı?" diye sorunca, anladım ve unuttum, diye cevap vermiş. Bostanzâde Yahyâ Efendi burada Arap'ın, anlamadım demesinin daha güzel olacağını söyler.

Kendisine tevdi edilen sırrı başkalarına söyleyen kişiden sakınmak ve böylelerinin sohbetinden uzak durmak gerekir. Üç haslete sahip olmayan dosttan hayır gelmez. Bu hasletler; vefakârlık, cömertlik ve kendisine tevdi edilen sırrı gönlünde muhafaza etmektir.

4.8. Cömertlik³⁷

³⁶ A.e., vr. 66^b-70^a.

³⁷ A.e., vr. 70^a-78^b.

Bu bahiste müellif, bir öncekinde olduğu gibi zamaneden yakını ve cömertliğin de tıpkı vefa gibi ismi var cismi yok bir haslet olduğunu söyler. Belagat sahiplerinin, cömertliğin nedretinden dem vurarak onun yok hükmünde olduğunu söylediklerini nakleder. Öyle ki, dünyada cömertlik diye bir şey yoktur ve cömertlik sözü asılsız bir sözdür. Bizim zikrini işittiğimiz cömert insanlar fani olmuş ve onların nesli tamamen tükenmiştir.

Din ve dünya saadeti cömertliğe bağlıdır. Cömertlik safa ehlinin huyu, temiz insanların şiarı ve cennette sabit bir ağacın adıdır. Cömertliği kendine âdet edinen kutlu insanlar en güzel ahlak ile ahlaklanmışlardır ve Cenâb-ı Hakk'ın nazarına mazhar olurlar. Her kim de cömertlikten nasibini almamış ise, hakikatte yok hükmündedir. Sehâ, kökü yerde sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaçtır (İbrâhim, 14/24) ve onun gölgesi güneş gibi şarktan garba her yere ulaşır. Cömertlik öyle bir ticarettir ki, onunla amel edenler devamlı kârdadırlar, asla zarar etmezler. Her sözü bir nasihat hükmünde olan Hz. Peygamber buyurmuştur ki; "İki melek Cenâb-ı Hakk'a şöyle seslenir: 'Yâ Rab, dünyada mallarını senin rızan için infak edenlerin her bir dirhemine karşılık yüz bin mükâfat ver.'" "

Cömertliğin yüce gölgesine sığınan kişi bela ateşinin azabından korunur. Sadaka musibetlere set çeker. Allâme Zemahşerî, Keşşâf adlı eserinde Fâtır (35) suresindeki bir ayeti tefsir ederken şöyle bir hadis zikreder: "Sadaka ve sıla-i rahim (yakın akrabayı ziyaret) ülkeleri mamur eder ve ömürleri uzatır."

Ahiret metainın tüccarına, "Kim bir iyilik getirirse, ona, getirdiğinin on katı vardır." (En'âm, 6/160) gibi sermaye ve en güzel payelere talip olan akıllı kişiye, "Biz, güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız." (En'âm, 6/84) gibi rütbe bulunmaz. Her kim de cömertliği terk ederse; "Cimrinin malını zamane felaketleri veya miras yiyici ile müjdele!.." sözünün sırrına mazhar olur. Cömertlikten daha güzel bir alışkanlık yoktur. "Kerem" lafzı, "derem" (dirhem, akçe) ile ne kadar uyumludur. "Derem"e "kerem"den daha güzel bir kafiye olmaz. Zira bu ikisi daima birbirini hatırlatmaktadır.

Cömertlik aynı zamanda dünyaya talip olanların da sermayesidir. Çünkü insan ihsanın kölesidir. Buna binaen, cömert olanlar her yerde el üstünde tutulurlar. Nitekim Hâtem-i Tâî gitse de onun meşhur iyiliği ve yüce namı dillerde dolaşmaya devam etmektedir.

Cömert kişi kapısına geleni boş döndürmez ve mümkün mertebe onun ihtiyaçlarını giderip gönlünü hoş tutmaya gayret eder. Bu ihsana nail olan kişi ise memnun ve meftun olur.

İmtinan (başa kakma), yapılan ihsanın şükrünü minnet zehri ile acılaştırmak ve ihsan görenlerin gönül aynasını tozlandırmaktan başka bir şey değildir. İmtinana maruz kalmaktansa kanaatin kuru ekmeğini yemek ve yamalı elbise giymek daha iyidir. Zira insanın kendi minnet yükünü çekmesi, halkın minnet yükünü çekmesinden daha kolaydır. Her kim verdiği zaman minnetle verirse, her şeyin yaratıcısı olan Cenâb-ı Hakk'a karşı vefasızlık etmiş olur. Bu yaptığı iyilik değildir ve kıyamet gününde ona cefadan başka bir şey getirmez. İçine minnet karışan güzellik fesada uğrar. Yaptığı işi başa kakan kişi cömert değildir. Başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakaları boşa çıkarmamak gerekir (Bakara, 2/264). Akıllı kişi, minnetle Mısır'a sultan olmaktansa kuru ekmekle kanaat eden bir fakir olmayı tercih eder. Dünyanın minnetle gelen hiçbir varlığına ve zilletle gelen hiçbir ihsanına talip olmamak gerekir.

Araplar arasında cömertlikleriyle meşhur şahıslar vardır. Hâtem-i Tâî, Ka'b bin Herem ve Herem bin Sinan da bunlardandır. Ka'b'ın cömertliği hakkında rivayet edilen bir hadise şöyledir: Ka'b, çölde arkadaşı Sa'd ile giderken her ikisi de susuzluğun şiddetinden bitap düşerler. Yanlarında da sadece bir içimlik su vardır. Bunun üzerine Ka'b, yanlarında bulunan suyu Sa'd'a îsâr eder ve kendisi susuzluktan vefat eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Hakimler cömertliği üç kısma ayırmışlardır. Birincisi “sehâ”, ikincisi “cûd”, üçüncüsü ise “îsâr”dır. Sehâ az bir mal ihsan etmek, cûd malının çoğunu vermek, îsâr ise kendi fakr u zaruret derecesinde olmasına rağmen bütün varını vermektir. İsâr ehli, kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi başkalarını öz canlarına tercih ederler (Haşr, 59/9). Hayırda israf yoktur. Cömert insanın nazarında altın, gümüş ve diğer taşlar birbirine eşittir.

4.9. Af³⁸

Af, bir cinayet ya da başka bir kabahatte cezaya kudret ve türlü eziyetlere imkân var iken onları terk etmek hususunda gösterilen gayrettir. Bu da aslında “sehâ”nın muhteviyatından bir güzel haslet ve beğenilen bir huydur. İnsanoğlunun çoğunda bu hünerden eser görmek mümkün değildir. Zira insanlar intikam ile ülfet etmişlerdir. Affetmek her zaman için takvaya daha yakındır (Bakara, 2/237). Hasmına kudret ve intikam alma hususunda imkân var iken bunu terk edip af yolunu seçenlerin namı kıyamete kadar dillerde dolaşır. Nitekim Hz. Peygamber’e Mekke müşrikleri pek çok eziyetler ettikleri ve O’nu yurdundan çıkardıkları hâlde Hz. Peygamber Mekke’nin fethinde af ilan etmiş ve onlara; “Bugün size kardeşim Yusuf’un kardeşlerine dediğini diyorum: ‘Bugün size kınama yok.’ (Yûsuf, 12/92)” diyerek hepsinin gönlünü ferahlatmıştır.

Rıfk ve affın tasviri mümkün olsaydı, onun cemalinin parıltısını görmeye insan gözü takat getiremezdi. Mademki Cenâb-ı Hak insanı af gibi bir meziyetle süslemiştir, o hâlde insana düşen kendisine karşı suç işleyen affetmek ve böylelikle onu kendine köle kılmaktır. Günahkârın kalbi zaten kendi kötü fiilleri ile ölü durumundadır. Onu affın kokusu ile diriltmek gerekir. Şayet af, yüzünü gösterse idi güneş ve Sa’d-ı ekber (Jüpiter) gibi parlardı.

Af özellikle padişahlarda olursa daha güzeldir. Büyükler için rıfk u merhametten daha güzel sermaye yoktur. Hükümdarlara lâzım olan, her hâlükârda ne “af”tan ne de “unf”tan (şiddet ve sertlik) vazgeçmemektir. Zira hükümdarların mesuliyeti ağırdır ve onlar daima korku ile ümit arasında olmalıdırlar. Her suçun mukabilinde muhakkak bir ceza vardır. Fakat ceza tertibinde acele etmeyip kalbi evvela af yoluna yönlendirmek gerekir. Şayet af ile mülke hâlel gelmeyecek ve devletin esası herhangi bir zarar görmeyecekse, evvela af daha sonra ceza gelir. Bunun aksi söz konusu ise af terk edilip ceza tertibi yoluna gidilebilir. Hükümdarların affında iki türlü fayda vardır. Bunlardan birincisi, sultanın yakınlarının onun affından ümit-vâr olarak ona itikatta payidar bulunmalarındır. Şayet sultan her cürüme bir ceza verecek olursa, ahali onun hakkında olumsuz düşünmeye başlar ve korkudan yaprak gibi titreyip işleri aksatır. Devlet nizamı bundan zarar görür ve sultanın maiyeti onun hizmetine layıkıyla gayret gösteremez. İkinci fayda ise affetmenin tadı ve lezzetidir. Hükümdarların affın lezzetinden mahrum olması gariptir. Abbasi halifelerinden Me’mûn; şayet halk benim aftan aldığım lezzeti bilseydi, karşıma daima bir kabahat ile gelir ve böylelikle bana yakınlık hasıl ederlerdi, der imiş.

Düşmana karşı zafer büyük bir nimettir ve o nimetin şükrü ise ancak afla mümkündür. Af yoluna giden kişi Cenâb-ı Hakk’ın fiiline uymuş olur, böylelikle şeref ve üstünlüğe erişir. Eflâtûn; bir kişinin hasmı kudret elinin altına girince artık onun maiyetinden sayılır, kişi ona eza ve cefa etmekle hiçbir şey kazanmaz, demiştir.

Af her ne kadar bütün işlerde lâzım ve rağbet edilen bir meziyet olsa da, âlimler bazı durumlarda affı müstahsen görmezler. Nitekim Hz. Peygamber; Uhut gazasında esir edilen Ebâ-Girre adlı kâfiri bir daha müminler aleyhinde herhangi bir davranışta bulunmaması ve aleyhte söz söylememesi mukabilinde affetmiş fakat Ebâ-Girre ahdini bozup aynı kabahatle tekrar karşısına çıktığında onu affetmemiş ve “Muhakkak ki af, bir iyilik ve cömertliktir fakat affın tekrarı iyilik değildir. Bilakis bir mümin aynı taş kovuğundan iki defa ısırılmaz.” buyurmuştur. Bunun üzerine

³⁸ A.e., vr. 78^b-84^a.

Ebâ-Gırre derhal katledilmiş ve dünya onun habis vücudundan temizlenmiştir. “Muhsin”e, Habeşli bir köle dahi olsa ihsan ve tevazu göstermek gerekir. Günahkâra ise hür bir Kureyşli dahi olsa “kötülüğünün cezası olan bir kötülükle” (Şûrâ, 42/40) muamele etmek gerekir. Kişiye hak etmediği muamelede bulunmak doğru olmadığı gibi, alçaklara yumuşaklık göstermekte de hayır yoktur. Af, mahalline göre olmalıdır. Manasız ve yersiz af, irfan ehli katında makbul değildir.

4.10. İffet, Aşk ve Muhabbet³⁹

İffet, haram olan bütün lezzetlerden sakınmak ve korunmaktır. Ahlak kitaplarının esası ve şerefli insanların başının tacıdır. İffet eteğine yapışan muhakkak kurtuluşa erer ve muradına nail olur. Şehvet gözü ile harama bakmaktan sakınmak, bu hususta Cenâb-ı Hakk’ın itibarından sakınarak ismet eteğini her türlü televvüsattan korumak ve iffet yüzünü keder tozundan muhafaza etmek gerekir. İffet hem dünya ehli hem de ahiret ehli nazarında kıymetli bir haslettir. Nitekim bu dünyaya meyledenler dahi iffete taliptirler.

İffetin arazi değil hakiki olması gerekir. Mesela imkânsızlıktan dolayı nefsin isteklerini yerine getiremeyen, fırsat bulduğu anda nefesine tabi olan kişinin durumu iffetten ziyade bir cehalet ve illet eseridir. Nefsine şiddetle muhalefette bulunup ismeti muhafaza edenler bu dünyada güzel bir ad bırakırlar. Cenâb-ı Hak mahlûkatı dört kısım olarak yaratmıştır. Bunlardan birincisi akli olup şehveti olmayanlardır ki, melekler bu gruba girer. İkincisi akli olmayıp şehveti olanlardır. Hayvanlar bu gruptadır. Üçüncüsü akli ve şehveti olmayan cansız varlıklardır. Bunlara cemâdât denir. Dördüncü grup ise hem akli hem de şehveti olan ademoğullarıdır. İnsanoğlu hem melekîyyet hem de behîmiyyet vasıfları ile mücehhezdir. İnsan, şehvetinin galip gelmesi durumunda behâyime, aklının galip gelmesi durumunda melâikeye, her ikisinin de nakıs olması durumunda ise cemâdâta yaklaşmış olur.

İnsanın yaratılışında mevcut olan muhabbet ise hakikatte bütün eşyaya sirayet etmiştir. Var olan her şey muhabbet vasfını haizdir. Bütün unsurlar kendi cinsinin en mükemmeli ne ise ona meylederler. Bütün mahlûkatın yapısında hararet (ateş), bürûdet (hava), rutubet (su) ve yübûset (toprak) olmak üzere dört unsurdan biri veya birkaçı mevcuttur. Mahlûkat, yapısında bulunan bu unsurların cinsine göre diğer mahlûka meyleder veya zıddı ise kaçır. Eski hakimler, bütün mevcudatın birbirine meylini veya birbirinden kaçmasını bu şekilde izah etmişlerdir. Özellikle İbn Sînâ’nın bu manayı mufassalan izah eden bir risalesi vardır. Fakat sonraki hakimler evvelkilerin bu fikrine katılmamış, muhabbet vasfını sadece akıllı varlıklar için kullanmış, diğer varlıklar arasındaki sırrın tabiatından olduğunu söyleyip onlar için “muhabbet” lafzının kullanımını doğru bulmamışlardır. Cansız varlıkların sırrını “meyl”, hayvanatın sırrını “ülfet ve takarrüb” olarak adlandırmışlardır. İnsanların sırrı ise muhabbettir. Muhabbet iki kısma ayrılır. Birincisi tabîî, ikincisi iradidir. Mesela bir annenin çocuğuna muhabbeti tabîî muhabbet grubuna girerken, bir talebenin hocasına veya bir müridin şeyhine olan muhabbeti iradî muhabbet olarak adlandırılır. Beraberinde şehveti getiren muhabbet ise Cenâb-ı Hakk’ın gazabını muciptir ve ondan sakınılması gerekir. Muhabbetin bütün kısımlarında esas olan iffettir. İnsanın yaratılışında muhabbet gibi bir de nefret vardır ve insan tab’ına muhalif olan eşyadan rahatsız olur. Nitekim huyları ve meşrepleri birbirinden farklı olan iki insan birbiriyle sohbetten zevk almaz. Bu, onlar için elem verici bir azaptan başka bir şey değildir.

Muhabbet aşk ve şevkten hasıl olur. Aşk ise âlemin yaratılış vesilesidir. Aşk, dünya işlerinin nizamı ve dünya istikrarının sermayesidir. Âlemin başını döndürmüş ve insanı serserm kılmıştır. Aşinalık sebebi ve biganelik cevheri aşktan hasıl olur. Aşkın şerhi ve beyanı hususunda her ne söylenirse söylensin muhakkak eksik kalacak ve onu söyleyeni mahcup edecektir. Aşk

³⁹ A.e., vr. 84^a-97^b.

davası güden herkes âşık değil ve muhabbetten dem vuran herkes sadık değildir. Zira hakiki sevda her başa konmaz. Nitekim her el de “yed-i beyzâ” olamaz. Aşk, bütün kararları derhal hükme bağlayan bir hâkimdir. Vücut şehrini istila ettiği zaman eziyet ve cefa ile vücudun bütün azalarına hükmeder. Sevgiliden gayri her şeyi gönül caddesinden uzaklaştırır. Âşık, bela ateşine yanık ve mihnet gecelerinde uyanıktır. Dert ve sıkıntı güneşi onun mihnet tahtının üzerine doğmuştur. Âşık hiç çekinmeden kendini bela uçurumlarına atar ve muhabbet tellalı olup mihnet pazarında canını satar. Nitekim pervane şem'in ışığında korkusuzca kolunu kanadını yakar. Canını ve başını feda etmekten çekinmez, hayat elbisesini parçalamaktan korkmaz. Hazret-i Yakup feraset ve teyakkuz sahibi bir peygamber iken Yusuf'un muhabbeti gönlüne öyle bir işlemiştir ki, her işinde Yusuf'u yanında bilir ve her zikrinde Yusuf'u söylemiş. Bir gün yaka düğmesi düşmüş ve onu bir terziye götürüp; “Ey hayyât, Yusuf'u girbânıma dik!..” demiştir. Kalp cisimden ayrı değildir ve muhabbetle dolu bir vücudun bütün azaları kalp gibidir. Bir gün Züleyha kendini öldürmeye kast edip bileklerini kesmiş ve o esnada akan kan, yerde “Yusuf” ismini tahrir etmiştir.

Hakiki aşktan nasibini alan kişi taç sahibi bir sultan gibidir ve ahlakını güzelleştirerek üstün olma imkânına sahiptir. Fakat her aşk hakiki ve temiz değildir. Aşk-ı pâk ancak adı gibi temiz ve seçkin insanlara nasip olur. İnsanların çoğuna müstevli olan aşk ise mecazi aşk olup aslında şehvani bir hastalık ve şeytani bir vesveseden başka bir şey değildir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın inayeti mecazi aşkı hakiki aşka yetiştirebilir. Mecazi olan için “aşk” lafzını kullanmak doğru değildir. Aşktan kasıt hakiki olandır. Şehvani olan, nadanlıktan başka bir şey değildir. Hakiki aşk hiçbir bahane ile ortadan kalkmaz ve gönlün matlubu Hoten'de dahi olsa muhabbeti âşıkta aynıyle kalır. Hakiki aşk “muhabbetullâh”a vesiledir ve Cenâb-ı Hakk'a yakınlık hasıl eder.

4.11. Tevazu ve Hayâ⁴⁰

Müellif bu bahsin başında, diğer bahislerden farklı olarak “tevazu” kelimesinin kökü ve sözlük anlamı üzerinde durur. Buna göre, tevazu “za'a” fiilinden müştak olup kişinin kendisini bir yere koyması ve o yerin diğer insanların mertebesinden düşük bir yer olmasıdır. Tevazu görünüşte tezellül ve tenezzül olsa da, hakikatte yücelik sebebidir. Kim tevazu gösterirse Allah onu yüceltir. Yüce Allah tevazuu kendine şiar edinenleri terfi ettirir. Yücelikte tevazu gibisi yoktur. Tevazu özellikle zenginler ve büyüklerde olursa daha güzeldir. Şeref merdiveni olan tevazu, kula yücelikten getirir ve kulun kadrini artırır.

Tevazuun zıddı olan kibir, şeytanın Cenâb-ı Hak katından kovulmasına ve ebediyen lanetle anılmasına sebep olmuştur. Salihlerden biri bu konuda; “Kibirlenen kişiye hayret ederim. Zira o, yaratılışının evvelinde değersiz bir nutfe idi, ahir hâli de cîfe olacaktır. İnsan bu iki hâl arasında ancak bir hamaldır.” demiştir.

Âlimler tevazuun her durumda güzel bir haslet olmadığını, bazı durumlarda tevazu göstermenin gereksiz ve yanlış olduğunu söylerler. “Mütevazı” lafzı ise ancak bir kerîm hakkında kullanılabilir. Mütevazı denilen kişi aynı zamanda muhsin ve ârif olmalı, kendinde herhangi bir istihkak görmemelidir. Alçak ve cahil kişilere karşı tevazu göstermemelidir. Zira cahile karşı tevazu gösterilirse, o kendini unuttur, kendinde istihkak hisseder ve kibre kapılır. Kibirliye karşı da tevazu göstermek doğru değildir. Nitekim hadiste, “Kibirliye karşı kibir sadakadır.” buyrulmaktadır. Layıkıyla tevazu gösterenlere ne mutlu...

Nuh Tufanı'nda yüce dağların gurur ve kibre kapıldığı, bu nedenle hepsinin tufana gark olduğu, Cûdî dağının ise mahiyet ve tenezzül göstermesinden dolayı Neciyyullâh'ın gemisine makar olduğu söylenir. Buna benzer bir rivayet de Hz. Mûsâ hakkındadır. Cenâb-ı Hak bir gün Hz. Mûsâ'ya, “İnsanlar arasında niçin seni ‘Kelîm’ ittihaz ettiğimi bilir misin?” diye sorar. Hz. Mûsâ,

⁴⁰ A.e., vr. 97^b-103^b.

“Allah Te’âlâ daha iyi bilir.” şeklinde cevap verince Cenâb-ı Hak; “Yâ Mûsâ, seni gayet mütevazı gördüm, onun için izzet-i hitâb ile senin kadrini yücelttim.” buyurur.

Hazret-i Ayşe’den gelen bir rivayete göre ibadetlerin en faziletlisi tevazu ve meskenettir. Tevazu ve meskenet ile hayâ hasıl olur ve nefsin gücü kırılır. Böylelikle şeref derecesine yükselmek mümkün olur. Güzel hasletler arasında hayânın çok seçkin ve şerefli bir yeri vardır. Hayâ, nefsi çirkin görülen her şeyden uzak tutmaktır. Dünya hayatının sebebidir. Şayet hayâ olmasa nizam bozulur ve bu dünya yaşanmaz hâle gelirdi. Yüce emirlere boyun eğme ve tabi olma ortadan kalkar, herkes yoldan çıkar ve muradı ne ise onu işlerdi. Hayâ, imandan bir şubedir ve hayâsı olmayanın imanı da yoktur. Allah’tan korkmayan ve yaratılmışlardan utanmayan kişi dilediğini yapmakta serbesttir. Öyle kötülük ve fenalıklar vardır ki, hayâ onların hepsinin ilacıdır. Şayet hayâ ortadan kalkarsa, o dertler devasız kalır. İnsanların hayâ etmeyip istediklerini yaptıkları bir hayatta hayır yoktur. Hayâ giderse, dünya dünya olmaktan çıkar.

Hakimler hayâyı üç kısma ayırmışlardır. Birincisi Cenâb-ı Hak’dan hayâdır. İkincisi mahlûkattan hayâdır. Üçüncüsü ise kişinin kendi nefsinden hayâ etmesidir. Kendi nefsinden hayâ etmeyen kişi başkalarına karşı hayâ göstermekten de âcizdir. Güzel hasletlerin en şerefli olan hayâ ve tevazu her türlü rezillîğe manidir. Hatta tevazu ve şeref, manaları aynı lafızları farklı iki isim olduğu söylenir.

4.12. Emanet ve Sadakat⁴¹

Emanet güzel hasletlerden yüce bir haslet, sadakat ise ona yakın bir huysdur. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Emaneti olmayanın imanı da yoktur.” buyurmuştur. Emanetin zıddı olan hıyanet, en beter işlerin en fenasıdır ve bütün kötülükler onda gizlidir. Mümin, hıyanetten yüzlerce merhale uzak durmakla mükelleftir. Emanet ve sadakat bütün varlıklar için söz konusudur. Mesela göz, kulak, ağız da birer emanettir ve onların yerli yerince kullanılması gerekir. Harama nazar, makul olmayan sözleri dinlemek, kötü veya gereksiz söz söylemek, bu uzuvları emanet edene hıyanet anlamına gelir.

Müellif bu bahiste özellikle hükümdarlar üzerinde durur ve onların reaya emanetini çok iyi muhafaza etmeleri gerektiğini vurgular. Sultan; ülkesinde bulunan âciz ve miskinleri kimseye muhtaç etmemeli, halkını zalim düşmanın eline bırakmamalı, çeşitli vilayetlere tayin ettiği valileri yüce nesepli, mütedeyyin, zahit kişiler arasından seçmeli ve bu hususta gerekli tedbirleri dikkatle alıp uygulamalıdır. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî bu konuda, halkı koyuna ve zulmeden idarecileri kurda benzeter. Koyunu kurda teslim etmek akıl kârı değildir. Sultan Cenâb-ı Hakk’ın yeryüzündeki gölgesidir ve bütün mazlumlar ona sığınır. Adalet ise cihan hâkimiyetinin şartıdır. Devletin bekası ancak eziyetin ortadan kalkması ve adaletin hâkimiyeti ile mümkündür.

Hıyanetin akıbeti vahimdir ve hainin cezası şiddetli bir azaptır. Emin kişi ise hem dünyada hem de ahirette şerefli ve muhteremdir.

Sadakat, güzel huyları tamamlayan bir haslettir. Herkes sadakate ve sadakat ehline muhtaçtır. Bollukta ve darlıkta, sıkıntı ve sevinç zamanlarında sadık bir dost aranır. Sadakat ehli Kur’an-ı Kerim’de de methedilir ve insanlara, daima sâdıklarla beraber bulunmaları emredilir (Tevbe, 9/119; Hucurât, 49/15). Sadık dost, nimet günlerinde sevince ortak olup gönül açan sohbetiyle dostunun neşesini artıran, sıkıntı ve zahmet günlerinde de dostunun gam ve kederine ortak olup onun derdini hafifleten kişidir. Kimin sadık bir dostu yoksa onun gönlü şad olmaz. Kimin de vefalı bir dostu var ise onda gam bulunmaz.

4.13. Şefkat ve Merhamet⁴²

⁴¹ A.e., vr. 103^b-115^b.

⁴² A.e., vr. 115^b-119^b.

Rıfk; huşunet (sertlik, kabalık, inatçılık) ve ru'ûnetin (insana ağır gelecek davranışlarda bulunma) zıddı olup yumuşaklık ve hâlde muvafık davranıştan ibarettir. Her maslahat ancak rıfk ile hitam bulur. Mecliste ve tenhada dost ve düşmana karşı her hâlde rıfk ile muamele gerekir. Rıfk vuslat vesilesi, huşunet ise mahrumiyet sebebidir. Dost ile muamelede rıfkın güzelliği zahir iken düşman ile muamelede rıfkın yeri insanı biraz düşündürebilir ama neticede onun güzelliği de anlaşılır. Zira düşmana huşunetle muamele edildiği takdirde o da aynı usulü takip edecek ve aradaki husumet alevlenecektir. Hâlbuki rıfk ile muamele edilirse, o da kendinde huşunete mecal bulamaz ve rıfk yoluna tevessül eder. Böylelikle meseleleri çözmek daha kolay olur. Zaman gelir ki büyük bir ordu ile kazanılamayan zafer rıfk sayesinde kazanılır. Ve zaman gelir ki huşunetten, sertlik ve kabalıktan doğan bir hâl çok büyük sıkıntılara sebep olur.

Rıfk, amelde lâzım olduğu gibi sözde de gereklidir. Rıfk ile konuşanın sözü iyiliklere, güzelliklere vesile olur, muhatabının kötülük ve çirkinlikleri terk etmesini sağlar. Kötü söz eğer yalan ise, haramdır ve kötülük sebebidir, yalan değil ise dahi dinen zararlı ve aklen kınanmayı mucip fena bir iştir. Latif söz İslam ve iman membaından doğar. Çirkin söz ise kişinin tabiatının hıyanetindedir. Nitekim Hz. Peygamber; “Allah Te'âlâ refiktir ve rıfkı sever.” buyurmuştur. Allah kullarına karşı lütuf-kârdır (Şûrâ, 42/19).

Rıfk ve şefkat merhametten hasıl olan, güzellik ve iyilikte emsalsiz iki güzel haslettir. Şefkat imandan kaynaklanır. Şefkatin manası, başkasının işinin tamamı için merhamet göstermek ve kudreti yettiğince mahlûkata zarar veren her şeyin def'ine çalışmaktır. Hz. Peygamber, “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” buyurmuştur. Mahlûkata karşı şefkatli olan kişiye Cenâb-ı Hak merhamet eder. İnsan herkese şefkatle muamele etmeli, yaşça kendinden büyük olanları saygıda kusur edilmemesi gereken bir baba, kendisiyle yaşıt veya kendisinden küçük olanları da, ister zengin ister fakir olsun, şefkat gösterilmesi gereken bir kardeş olarak görmeli ve hepsinin gönlünü hoş tutma gayreti içerisinde bulunmalıdır.

Din kasrı Allah'ın emrine hürmet ve Allah'ın yarattıklarına şefkat olmak üzere iki temel üzerine bina edilmiştir. Allah'ın emirlerine hürmet bütün ibadetleri içine alır. Allah'ın yarattıklarına şefkat ise Cenâb-ı Hak'ın ahlakı ile ahlaklanmak manasındadır. Şefkatin pek çok çeşidi vardır. En faziletlisi ise kişinin kendi nefesine şefkat göstermesidir. Böylelikle nefisini dünya ve ahirette şerefli kılacak en güzel işlerle meşgul edip her türlü kötülükten muhafaza edecek ve neticede selamete erecektir. Daha sonra akrabaya şefkat gelir ki, bunların içinde en mühimi ebeveyne gösterilecek şefkat ve merhamettir. Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de ana-babaya iyilik etmeyi (İsrâ, 17/23) ve onlara şükretmeyi (Lokman, 31/14) emir buyurmuş, itaat ve şükürde onları kendi yüce isminin yanında zikretmiştir. Evladın yetişmesi ve terbiyesi hususunda annelerin çektiği zahmet ve meşakkat daha fazla olduğundan, anne hakkına baba hakkından daha fazla riayet edilmesi ve itina gösterilmesi gerekir.

Garipler ve miskinlere şefkat göstermek de önemli bir husustur. Zira onların her biri zalim feleğin darbeleri ile mahzundur. Memleket hasreti ile gönülleri kederli ve fakirlik ateşi ciğerleri yanıktır. Hâlleri pejmürdedir ve bedenleri ölü makamına varmıştır. Onların her birine inayet gösterip ihtiyaçlarını gidermeli, şefkat ve merhametle maksatlarının husulü için gayret etmelidir.

Sultan Mahmut'un babası Mir Sebük Tigin'in av esnasında yakaladığı bir geyik yavrusuna merhamet ve şefkat gösterip onu salıvermesi neticesinde yüce bir devlete ve saltanata vasıl olduğu söylenir. Nitekim Cenâb-ı Hak şefiktir, şefkati sever ve kullarından şefik olanları muazzez kılar. Kıyamet gününde Hz. Peygamber'in şefaatine mazhar olacaklar da ancak dünyada bütün mahlûkata karşı şefkatle muamele edenlerdir.

4.14. Himmet⁴³

Ulüvv-i himmet, insanın bütün gücü ile bir maslahatın itmamı için gayret göstermesidir. Şayet o maslahat zor, sıkıntılı ve sonuçsuz görünse dahi azim ve kasıta bir noksanlık bulunmamasıdır. Bu yüce haslet, hem dünyada hem de ahirette sahibini yücelten güzel huylardandır. Himmet sahibi hem Hak katında hem de insanların nazarında azizdir. Allah Te'âlâ işlerini yücelteni ve iyi yapanı sever, işlerini ciddiye almayıp bozana ise buğzeder. Bu hususta, insanların himmeti dağları devirir, demişlerdir.

Firavun'un henüz çocuk yaşlarda arkadaşları oyun oynarken ağaçtan bir ata binip etrafındakilere saltanat erkânı gibi davrandığı, kimini vezir, kimini müşir edindiği, kimini de gazaba layık görüp kılıcı ile cezalandırdığı rivayet edilir. Diğer çocuklar türlü oyunlarla meşgul olurken o bu tavrından vazgeçmez ve bu tedbiri asla elden bırakmazmış. Nitekim olgunluk çağına geldiğinde devlet ve saltanata erişip Mısır'a sultan olmuştur.

Saffaroğullarından Yakup bin Leys'e, saltanat mertebesine nasıl vasil olduğunu sormuşlar. Ulüvv-i himmet, sarf-ı kudret, cidd ü cehd, sa'y ü dikkat ve çocukluktan bu yaşa gelinceye kadar himmet aynasının yüzüne toz kondurmamak sayesinde, diye cevap vermiş.

Himmetin aslı, bir işin husulü ne derece zor olursa olsun gayreti elden bırakmamaktır. Şayet kâinat aynasında muradın husulü muhal görünse dahi tembellik pasını himmet cilası ile gidermek gerekir. Asla, bu maksada nailiyet batıl bir hayaldir ve bunun tedbiri için yapacak bir şey yoktur, demeyip mubah olan her yola müracaat ederek gönlünün matlubuna ulaşmak için çaba sarf etmelidir.

Himmet ehli arasında Ferhat meşhur bir örnektir. Ferhat'ın canı, muhabbet meclisinde Şirin'in aşkı elinden bir kadeh içtiği günden beri rahat ve huzurunu kaybetmiştir. Ferhat her daim Şirin'e kavuşmanın hayali ile yaşamış ve neticede demirden bir dağı delmeye muvaffak olmuştur.

Cenâb-ı Hak insana öyle bir kuvvet vermiştir ki, himmet güneşi nerede parlarsa orası aydınlanır ve emeller bahçesinde maksudunun yetişir. Himmet sahibi her hâlde maksadına nail olur. Feyyâz olan Cenâb-ı Hak'da cimrilik yoktur, kula düşen himmete sarılmaktır. Bu mealde, sen iste vermek Allah'ın, demişlerdir.

4.15. Temkin ve Müşavere⁴⁴

Temkin, bir işin başlangıcında sonunu da düşünmek ve ona göre gerekli tedbirleri almaktır. Buna teenni de denir. Acele şeytandan, teenni ise Rahman olan Cenâb-ı Hakk katındandır. Sürat ve aceleyle başlanıp devam edilen ve mealî mülhaza edilmeyen her işin akıbetinin hüsrân olduğu nice idrak ehlinin tecrübeleri ile sabittir. Başlanan bir işte neticenin hasıl olması için temkin ve teenni şarttır.

Vücut şehrinde akıl gibi kuvvetli bir mutasarrıf var iken tasarruf emrini nefsin eline vermek doğru değildir. Zira nefis kötü huylu ve dev tabiatlı bir düşmandır. Maslahat düşmanın elinde olursa, ondan hayır beklemek boşunadır.

Akıl sahipleri, aceleci ve öfkeli kişinin durumunu oka benzetmişler ve onun bir defa atıldıktan sonra asla geri gelmeyeceğini söylemişlerdir. Temkin ve teenni ise eldeki kılıç gibidir, onu her tarafa kullanmak mümkündür. Tedbir yayından ok gibi düşüncesizce çıkan her maslahat beraberinde hüsrân ve nedamet getirir. Aceleci ve öfkeli insanların işlerinin neticesi de daima keder ve sıkıntıdan ibarettir. Akıllı kişi bir işe mübâşeretle acele etmez. Evvela o işin aynasını hakimlerin işareti ve akıllıların nasihati ile parlatır.

⁴³ A.e., vr. 119^b-125^a.

⁴⁴ A.e., vr. 125^a-140^a.

Tecrübe sahibi kişilerle istişare etmek de önemli bir husustur. Nitekim Hz. Peygamber dahi insanların en hayırlısı ve en akıllısı iken; “Yapacağın işler hakkında onlara danış!..” kelamına (Âl-i İmrân, 3/159) muhatap olmuştur. Hz. Peygamber yapacağı işlerde ashâbı ile müşavere ederdi. Gerçi maksadı ümmete bunu talim etmekte ama bizzat uygulamaktan da çekinmezdi. Böylelikle müşavere sünnet hâline gelmiş, büyük küçük herkesin önemli gördüğü meseleleri ehil kişilere danışması âdet olmuştur. Bir akıl ve bir fikir yalnız başına ne maslahat görür ve ne denli iş bitirir? İnsanın istişareye muhtaç olduğu zahirdir. İstişare eden hiçbir zaman pişman olmaz. İnsan her ne kadar zor bir mesele ile karşı karşıya olsa da müşkülün halli müsteşar ile mümkündür. Fakat istişare edilecek kişinin akıllı ve güzel huylu olması, özellikle sır saklamayı bilmesi gerekir. Şayet müsteşar Hak katında makbul ve insanlar nazarında güvenilir biri değilse, o zaman zararı faydasından çok olur.

4.16. Yumuşak Huyluluk⁴⁵

Nebiler, veliler ve sadıkların vasıflarından biri olan hilm, nefsi mağlup eden güzel huylardan biridir. Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de kendi benzersiz vasfını, “Muhakkak ki Allah bağışlayandır, halîmdir.” (Bakara, 2/225,235; Âl-i İmrân, 3/155; Mâide, 5/101) buyurarak tavsif etmiştir. Bütün peygamberler hilm sahibi olmakla birlikte özellikle Hz. İbrahim, “Gerçekten de İbrahim çok içli ve yumuşak huylu idi.” (Tevbe, 9/114) kavline mazhar olmakla hilmin sembolü addedilir.

Tuzun yemeğe tat kattığı gibi, hilm de diğer güzel huylara tazelik ve parlaklık kazandırır. Nitekim “hilm” kelimesinin harfleri tersten okunduğunda tuz anlamına gelen “milh”i verir. Hilmin zıddı olan “gazab” kelimesinin tersten okunuşu ise “buğz”u verir.

Bütün güzel sıfatları şahsında toplayan Hz. Peygamber dahi hilmin faziletini beyan için; “Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi.” (Âl-i İmrân, 3/159) hitabına muhatap olmuştur. Rivayet olunur ki, bir gün bir kimse Hz. Peygamber'e gelip en şiddetli şeyin ne olduğunu sorar. Hazret-i Peygamber, bunun “gazabullah” olduğunu söyleyince, o kimse Allah'ın gazabını neyin def ettiğini sorar. Hz. Peygamber bu defa, gazap etmemek, şeklinde cevap verir. Gazaba itaat eden, edebi zayı eder.

Yalnız hilmin de bir ayarı vardır. Belli bir mertebeyi geçen hilm iyilik olmaktan çıkıp mezmum hâle gelir. Mesela icrası aklen ve dinen gerekli olan fiillerin hilafına hareket etmek gibi ceza gerektiren durumlarda hilm gösterip af ve sükut yoluna gitmek, fesada ve mazarrata sebep olabilir. Evvela hilmin gereği olan af düşünülmeli, neticenin fesada münker olacağı kanaati hasıl olursa terbiye ve ceza yoluna gidilmelidir. Özellikle hükümdarların bu dengeyi iyi kurmaları ve muhafaza etmeleri gerekir.

4.17. Gayret⁴⁶

Müellif bu bahsin başında “gayret”i kıskançlık anlamında izah eder ve iki türlü gayretten söz eder. Bunlar, “gayret-i diniyye” ve “gayret-i dünyeviyye”dir.

Gayret-i diniyye; kişinin riya sıfatından arınıp dinin hilafı her işi kötü görmesi, kötülük suret gösterdiğinde kudreti nispetinde onu engellemeye çalışması, iyiliği emretmesi ve kötülükten sakındırmasıdır. Buna binaen, gayret sahibi, bir kötülük gördüğü zaman evvela onu eliyle düzeltmeye çalışır, buna gücü yetmediği takdirde onu diliyle düzeltmeye çalışır, şayet bunu da başaramazsa o kötülüğe ve onu işleyene kalbiyle buğzeder.

⁴⁵ A.e., vr. 140^a-143^b.

⁴⁶ A.e., vr. 143^a-146^b.

Gayret-i dünyeviyye ise kişinin akranından ve emsallinden önce maksadına ulaşmak için çaba sarf etmesidir. Aslında bu gayret beyhudedir. Zira takdir edilen her ne ise, olacak odur.

Bir gayret daha vardır ki, kişinin şahsına münhasır olup haremi namahremden muhafaza etmektir. Bahsin bu kısmında müellif, başta sözünü ettiği kıskançlığa işaret eder. Mecazi aşta dahi âşıklar sevdikleri için gayret gösterir ve onları yabancıların yanında görmek istemezler. Hayvanlar dahi eşlerine karşı gayürdür. Gayretten uzak olan, izzetten de uzaktır. İnsanlığın kemali mertlik ve gayretin nihayetinden doğar. Tabiatında gayret olmayan kişi hamiyetsizdir ve huy bakımından nokсандır.

4.18. Feraset⁴⁷

Feraset; her şeye basiret gözü ile bakmak, her işin evvelini ahirini dikkatle düşünüp başlangıçta ve sonuçta ne lâzım geldiğini mülhaza etmek, meseleleri hakimane bir üslupla ele alıp müşkülleri akliselim ile çözmektir. Kimsenin kavli ile amel etmeyip fikirde derinleşmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Müminin ferasetinden sakınınız...” buyurmuştur. Feraset, biri dinî, biri de hikemî olmak üzere iki çeşittir. Feraset-i dinî, keramet mertebesine yakın garip bir hâlettir. Nefis ve bânının tezkiyesi ile keşf hâlinin vaki olması, gaflet perdelerinin ortadan kalkıp yakîn nuru ile hakikate vasıl olunmasıdır. Feraset-i hikemî ise, hakimlerin tecrübesine göre, suretin sîrete delalet etmesidir. Hatta “ilm-i kıyafet” denilen bir ilim türü vardır ki, insanın suretinden sîretine dair manalar çıkarır. Bostanzâde Yahyâ Efendi bu bahiste kıyafet ilminin mevzuu üzerinde durur. Görünüşlerinden, yaşadıkları bölgelerden ve mesleklerinden yola çıkarak insanların vasıflarını tafsilatlı bir şekilde izah eder. Müellife göre, Nûşirevân zamanından itibaren bu ilme dair pek çok kitap ve risale yazılmıştır. Eski devirlerde kıyafet ilmi çok meşhur olup sultanlar “kâyif” denilen kıyafet âlimlerini daima yanlarında bulundurup her işlerinde onlara danışıyorlar imiş.

Her insanın muhakkak birbirinden farklı ve ayırt edici özellikleri vardır. Şayet böyle olmayıp insanlar birbirine benzeseydi, herkes birbirinin mülküne tasallut eder, birbirinin ehlinde ve malında hak iddia ederdi. Nitekim Hazret-i Süleyman ile şeytan kıssasında da böyle olmuştur. Feraset ilmi, vukuf ve şuur ile mümkündür. Herkes bu ilme sahip olamaz. Bu ilmi kazanmak isteyenlerin evvela kendi kusurlarına vâkıf olması, sonra da ilim tahsili ile ahlakını güzelleştirmesi gerekir.

4.19. Uyanıklık⁴⁸

Teyakkuz, kişinin bütün işlerinde basiretli olup gaflet perdesini gözünden uzaklaştırmasıdır. Kişi her işinde evvela kendi ayıbına vâkıf olup daha sonra diğerlerinin hâlinde haberdar olmalı ve daima uyanık olup asla gaflete düşmemelidir.

Hz. Davut geceleri sabah kadar uyku yüzü görmez, zamanını fukaranın derdine çare aramakla geçirir ve devamlı sokaklarda dolaşarak ahalinin durumunu teftiş edermiş. Hz. Ömer de bu mertebededir. Özellikle sultanların bu güzel örnekleri kendilerine rehber edinip daima uyanık ve reayanın işlerine vâkıf bulunmaları gerekir. Sultanlar bu iş için kendilerine sadık casuslar edinebilirler. Yalnız bu kişilerin, sözlerine güvenilir, emin ve adaletli olmaları gerekir. Halife Mansur’dan rivayet edildiğine göre sultanlar “çâr-erkân-ı melik” denilen dört adama muhtaçtır. Bunlardan birincisi sadık bir hizmetkâr, ikincisi liyakatli bir vezir, üçüncüsü şahne-i şehri (bekçi), dördüncüsü ise dürüst bir mümindir. Bu dördüncüsünün görevi, memlekette fesada sebep olanları ve fitne ateşini yakanları araştırıp padişaha haber vermektir. Müellif sözün burasında bu dört adamın vasıflarını ayrıntılı bir şekilde izah eder.

⁴⁷ A.e., vr. 146^b-171^b.

⁴⁸ A.e., vr. 171^b-175^a.

Akıllı insan daima uyanık olmalı ve hiçbir zaman zannına göre hareket etmemelidir. Zira zannın bir kısmı günahdır. (Hucurât, 49/12)

4.20. Fırsatı Değerlendirme⁴⁹

Müellif bu bahiste, çoğunlukla dünyanın geçiciliğinden ve yaşam fırsatının iyi değerlendirilmesi gerektiğinden bahseder. Buna göre, dünya bir köprüdür ve varlık âlemine adım atan herkes bu köprüden geçmek zorundadır. Ömür anbean akıp gitmekte ve yokluk menziline doğru hızla yol almaktadır. Bu kararsız dünyanın devleti her an zillete dönebileceği gibi, muhabbeti de her an mihnet ile yer değiştirebilir. Bahar günlerinin karanlık geceleri, sürur zamanlarının da deniz dalgası gibi gamları vardır. Ömür gündüzü bahar gibidir ve payidar değildir. Zaman birini getirip birini götürmekte, ömür sermayesi sürekli tükenmekte ve günlerin tüccarı canlılık metanı satmaktadır.

Kimse bugünkü hâlinde karar kılacağını zannetmemelidir. Zira yarın başka bir suretin hasıl olması mümkündür. Bugün sıhhat ise yarın mevt, bugün fırsat ise yarın fevt... Gençliğin ahiri her hâlde yaşlılık, hünerin ahiri ayıp ve kusurdur. Gençlik bir daha geri gelmez ve o vakitlere yeniden erişilmez. Ömür, her vakti çok pahalı bir sermayedir. Böyle aziz bir sermayeyi zayi etmek akıl kârı değildir. Geçip gidenin geri gelmesi mümkün olmadığı gibi gelecek de gizli ve belirsizdir. Akıllı kişiye lâzım olan, yaşadığı zamanı çok iyi değerlendirmesidir.

Kişi şayet mal sahibi ise, malını bir hayra isal ederek adının ilelebet hayırla yâd edilmesini sağlayabilir. Âlimler, mal ve mansıbı, hiçbir elde karar kılmayan ve kimseye yâr olmayan bir elbezine benzetirler. Elden gittikten sonra ne çare, fakat elde mevcut iken öyle bir hayır yapmalıdır ki, cana değsin. Mert kişi, yaptığı iyilikler sayesinde daima hayırla yâd edilir ve ölmez, ölürsa namert ölür.

İnsan yapılması gereken bir işi yarın yapmak niyetiyle ertelememeli, derhâl başlayıp bitirmelidir. Yarın dediği çok uzak bir zaman olabilir ve ömür ona müsaade etmeyebilir.

Gençlik çağında ibadet çok önemlidir. Zira bir efendi kendisine bir hizmetçi almak istese hizmete yarar dinç birini arar. Hastalıklı ve zayıf olanı almaz. İnsan da gençlik çağında güç ve kuvveti yerinde iken Cenâb-ı Hakk'a kulluk ve itaatte kusur etmemelidir. Hâlbuki İnsanların çoğu gençliklerinde vaktini ziyan edip yaşlılıklarında cehennem korkusuyla ibadet ve hizmete meyletmektedirler. Yukarıdaki hizmetçi örneğinde görüldüğü gibi, mahlûkun bile işine yaramayan bir kişi, Cenâb-ı Hakk'a nasıl layık olur?

4.21. Tedbir ve Teyakkuz⁵⁰

Müellif bu bahiste, "hazm" başlığı altında tedbir ve teyakkuz konusunu ele alır. İhmal ve gafletin zıddı olan hazm, özellikle sultanlarda bulunması gereken bir haslettir. İşlerin neticesi hususunda gafil olmayıp her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak hazırlıklı olmak ve meydana gelebilecek sıkıntılara karşı tedbirli bulunmaktır. Müellife göre, "hazm" sıfatı ile muttasıf olan kişi suizan sahibidir. Buradaki suizan olumsuz bir manada olmayıp her zaman en kötü ihtimali de göz önünde bulundurmak manasında olsa gerekir. Hüsnüzan tehlikeli bir uçurum, suizan ise o uçurumdan korunmaktır.

Akıllı kişi işlerini daima gözden geçirip tehlike arz eden durumları değerlendirmeli ve ortadan kaldırmaya çalışmalı, en yakınındakine bile itimat etmemelidir. Hayvanlar arasında kurt hazmı ile maruftur. Öyle ki uykuda iken bile bir gözünü yumsa diğeri açık kalır, böylelikle gaflete düşmekten korunur imiş. Hatta buna binaen, kurttan daha hazımlı, sözü meşhur olmuştur.

⁴⁹ A.e., vr. 175^a-179^a.

⁵⁰ A.e., vr. 179^a-182^b.

Hakimler, hazmın manasının, kişinin bütün işlerini zapturapt altına alıp zamanın ahvalinden gaflete düşmemesi olduğunu söylerler. Müellif sözün burasında hazmın suizandan ibaret olduğunu tekrar eder. Bostanzâde Yahyâ Efendi'ye göre, kişinin hazm ile muamele edebilmesi için bütün insanlara karşı suizan sahibi olması gerekir. Şayet hüsnüzan sahibi olursa hilafı zuhur eder ve hazmın gereğini yerine getiremez. Bu durumda bütün işleri kesata uğrar. Mesela bir ordu kumandanı hazm ehli ise onun ordusunun zaferi mukarrerdir.

Özellikle padişahların kötü niyetli kişilerin hâllerine vâkıf olmaları gerekir. Zira aslan dahi bütün hayvanların kralı iken kurnaz tilkinin hilelerinden emin olmaz ve ona karşı daima teyakkuz hâlinde bulunur. Gaflet ve uyuşukluk ise tehlikelerle dolu, sonu dehşete çıkan bir uçurumdur. Zafer vadisine doğru yol almak isteyen kişiye hazm ve ihtiyattan daha muhkem bir hisar ve işlerin sonunu düşünmekten âlâ kâr olmaz. Öyle ki, hazm ehli serap görse onu taşkın sel gibi hayal eder. Hazımdan uzak kalmak nice şahları tahtından indirmiş ve onlara zafer yüzü göstermemiştir.

Bahsin sonlarına doğru müellif sözü tekrar bu dünyanın hilelerine karşı uyanık bulunup ahiret hazırlığı yapmanın ehemmiyetine getirir. Akıllı kişi, dünyada mümkün merteye hayır işleri ile meşgul olmalı ve ardında hayırla yâd edilmesine vesile olacak güzel eserler bırakmalıdır. “Muhakkak ki, iyilikler kötülükleri giderir.” (Hûd, 11/144) ayeti mucibince, kendisine ölüm gelmeden evvel, sahip olduğu nimetleri sadaka-i cariyeye hükmündeki işlere hasretmeli ve hatalarını bu yolla telafi yoluna gitmelidir. Bu noktada özellikle cami ve mescit yapımının önemine dikkat çeken müellif, “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a inananlar şenlendirirler.” (Tevbe, 9/18) ayetini delil gösterir.

4.22. İyilerle Sohbet⁵¹

Hayırlı ve bilgili kişilerin meclisleri, akıllı ve tecrübeli insanların sohbetleri büyük bir nimet ve yüce bir devlet olup kişiyi ebedi saadete ulaştırır. İnsanların hayırlısı cevahir gibi kıymetlidir. Onların sohbeti kişinin gam ve kederini giderip iltifatları pek çok güzelliğe vesile olur.

Hakimler, yazdıkları ahlak kitaplarında iyilerin yakınlarını aktara benzetmişlerdir. Onların sohbetlerine meyledenler, hissedar olmazlarsa dahi amber saçan güzel kokularından istifade ederler. Kötülere yakın olanlar ise demirci gibidirler, ateşin kıvılcımı isabet etmese dahi dumanı yüzlerini karartır.

Hakikat yolunun yolcusu olanlar, zalim nefsin elinden kurtulmak ve dünya sevgisinden arınmak için âlim ve zahit bir şeyhin eteğine tevessül ile riyazete tahammül ederler. Onun sohbetinin bereketi ve ıslah yolundaki gayreti ile zararlarla dolu nefsin hevâsından geçip ahlaklarını güzelleştirerek iyilik ve doğrulukta parmakla gösterilecek güzel bir merteye kazanırlar. Şeyhlerin meclisleri herkese feyiz bağışlar, dünya ve ahiret muratları onların vasıtası ile hasıl olur. Nice talihsizler onların feyiz bahşeden bir sözleri ile hidayete erip saadete ulaşırlar ve emellerine nail olurlar. Müellife göre, dünyada bir pir eteğini tutmayınca nimete vasıl olmak mümkün değildir. Onların dua okları hedefine varır ve her ne maksut edinseler hasıl olur.

İran hükümdarları daima hakimler ve salihler ile sohbet edip onların mübarek nefeslerinden feyiz alırlar, mübarek sözleri ile amel ederlermiş. Bu nedenle saltanatları uzun olmuştur. Abbasi halifelerinin çoğu da bizzat ince hikmetlere vâkıf salih kişiler olduklarından ve yine tecrübe ehli hayırlı kişilerin nasihatlerine göre hareket ettiklerinden dolayı devletleri uzun sürmüş, bu gidişat bozulunca da saltanatları zevale ermiştir.

İyilerin sohbeti ne derece faydalı ise kötülerle ülfet de o denli zararlı ve nedameti muciptir. Bu nedenle kötü alışkanlıkları olan bedbaht ve sefillerle ihtilattan mümkün merteye uzak durmak

⁵¹ A.e., vr. 182^b-189^a.

gerekir. Fâsıklardan, cüzzamdan kaçır gibi kaçmalı ve onların mekânları cennet gibi görünse dahi yakınlarından geçmemelidir.

4.23. Hukuka Riayet⁵²

Hukuka riayet her mümine lâzım ve farz derecesinde mühim bir vazifedir. Güzel ahlak sahibi olmanın şartlarından biri de budur. Temizliğin delili, gayretin alameti ve saadetin vesilesidir. Hukuka riayet, insan nazarında pek çok yönden ele alınabilir. Evlat ile varlık sebebi olan ebeveyni arasındaki hukuk, karı koca arasındaki hukuk, efendi ve köle arasındaki hukuk gibi...

Müellif bunları sıraladıktan sonra ebeveyn ile evlat arasındaki hukuk, özellikle de anne hakkı üzerinde tafsilatlı bir şekilde durur ve bu fikrine, “Cennet, annelerin ayakları altındadır.” hadisini delil gösterir. Allah’a isyanı gerektirecek işler dışında anne babanın sözünden çıkılmaması gerektiğini söyler. Her hâlükârda ana-babaya iyilik edilmesi Cenâb-ı Hakk’ın emridir (Nisâ, 4/36). İnsan, sağlıklarında ana-babasına ihsan üzere olmalı, vefatlarından sonra da vasiyetlerini yerine getirmeli ve ruhları için kudreti nispetinde sadaka vermelidir.

Riayet edilmesi gereken haklardan biri de faziletli hocaların hakkıdır. Zira hoca hakkı, talebenin üzerinde baba hakkı gibidir. Hz. Ali bu hususta, “Bana bir harf öğretenin kölesi olurum.” buyurmuştur. Hatta bazı âlimler, hoca hakkını baba hakkından önde tutar. Zira baba bu fani hayatta varlık sebebidir. Faziletli bir hoca ise, kişinin manen yücelmesine ve nefsinin olgunlaştırmasına vesile olmakla onu ebedi saadete nail eder. Babaların en hayırlısı ilim öğretendir ve üstat cevri baba şefkatinden yeğdir.

Akraba hukuku da riayet edilmesi gereken haklardandır. Hz. Peygamber bu hususta; “Ben, putları kırmak ve sıla-i rahm (akraba ziyareti) için gönderildim.” buyurmuştur. Yine bir kutsi hadiste Cenâb-ı Hak; “Ben Rahmân’ım ve iştikâk-ı rahm benim isimdendir. Her kim ona ittisal ederse onu rahmetime isal ederim. Her kim de onu keserse, rahmetimi ondan men ederim.” buyurmaktadır. Bu açıklamalardan sonra müellif sözü yine zamaneden şikayete getirir ve zamanında “ekârib”in (akrabâ) “akârib” (akrepler) mesabesinde olduğunu, kişiye en çok yakınlarının haset ettiğini söyler. Hatta ona göre haset, yakınlarda cevher, başkalarında ise arazdır. Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî’nin Yûsuf u Züleyhâ adlı mesnevisini kaleme almasının sebebi de kardeşlerinden çektiği cefadır. Nitekim Hazret-i Yûsuf’un kıssası akrabanın eziyetine en güzel delildir.

Komşu hakkı da gözetilmesi gereken haklardan biridir. Komşuya hürmet ana-babaya hürmet gibidir. Komşu hakkı gözetmek, Allah’tan korkan iyi kulların alameti ve Cenâb-ı Hakk’ın mağfiretine nailiyet vesilesidir.

Padişahların memleketleri onların haneleri gibidir. Bu nedenle padişahlar, hükmü altında bulunan beldelerde meskûn insanların hassaten fakirlerin ve dervişlerin hakkını gözetmekle mükelleftir.

Bir diğerk hak ise misafir hakkıdır. Misafir Cenâb-ı Hakk’ın hediyesi kabul edilmeli, ona ikram ve ihtiramda gereken hassasiyet gösterilmelidir. Nitekim insanoğlu da bu dünya

⁵² A.e., vr. 189^a-194^a.

misafirhanesinde güçsüz bir yolcudur ve yüzlerce ah ile bir zaman sonra göçer gider. Kader her hâlde onu adem yoluna iletir, can ve beden metainı helak eder.

Dilencilerin hukukuna da riayet etmek gerekir. Onların azarlanması Cenâb-ı Hak katında kötü bir iştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; "Dilenciye azarlama!.." (Duhâ, 93/10) buyrulmaktadır.

4.24. Sultanlık ve Vezirlik⁵³

Mir'âtü'l-Ahlâk'ın bu bâbı baştan sona bir siyaset-name mahiyetindedir. Müellif bu bahiste sultanların ve vezirlerin vasıflarını tafsilatlı bir şekilde ele alır. Söylenenlerin çoğu, daha önceki bahislerde genel olarak ele alınan güzel ahlakın sultan ve vezirlerde nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir ve üslubu farklı olsa da, muhtevası itibariyle tekrar mahiyetindedir.

4.25. Hâtime ve Nasihat⁵⁴

Müellif bu bölümünde, ahlak mevzuu üzerinde genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, âdet olduğu üzere çeşitli nasihat ve tavsiyelere yer verir. Eserin başından sonuna kadar hemen her bahiste bir vesileyle ele aldığı dünya hayatının geçiciliği ve aldattığı meselesine burada da değinir ve pek çok devletin adını art arda sıralayarak bunların zevale erdiğini söyler. Akıllı kişilerin dünyayı bir gölgeden ibaret bilmeleri gerektiğini belirtir ve bu fikrini, "Dünya hayatı aldattıcı bir zevkten başka bir şey değildir." (Hadîd, 57/20) ayetiyle teyit eder.

Daha sonra Ebû Hâşim Muhammedü'l-Mağribî'nin, Selvânü'l-Mutâ' adlı eserinde zikrettiği nasihatleri tercüme yoluyla nakleder. Bu nasihatler; İran hükümdarlarından Erdşîr ile oğlu Bâbeg arasında cereyan eden hikmetli konuşmalar ve bunların mükâleme esnasında birbirlerine anlattıkları, Kelile ve Dimne ile Mesnevi'de olduğu gibi iç içe girmiş hikâyelerden ibarettir.

Bu uzun fasıldan sonra müellif tekrar ahlak bahsine döner ve herkesin hâlinin ancak üç emirden birine uyduğunu söyler. Bunlar terakki, tedenni, ya da itidaldır. Bunlardan terakki üzere olanlar "cümleden bâlâ-ter" (herkesten yüce), tedenni üzere olanlar "kadirde kih-ter" (kıymeti çok düşük), itidal üzere olanlar ise "arsa-i müsâvâtda cilve-ger" (eşitlik meydanında yüz göstermiş) olarak vasıflandırılır. Müellif sözün burasında dost ve düşmana dair tafsilatlı bilgiler verir ve onlarla nasıl muamele edilmesi gerektiğini izah eder. Daha sonra, "*Li'llâhi'l-ğamd ki bu efsâne pâyâna yitdi ğâyet ü nihâyete irdi ve dâyire-i itmâma girdi.*" diyerek eserin sona erdiğini haber verir.

Sonuç

Bostanzâde Yahyâ Efendi, 16. ve 17. yüzyıllarda önemli âlimlerin yetiştiği Bostanzâdeler ailesine mensuptur. Kanuni Sultan Süleyman devri âlimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi'nin torunu ve Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin oğlu olan müellif; babasının nezaretinde küçük yaştan itibaren iyi yetiştirilmiş, Arapça ve Farsça'yı bu dillerde nazım ve nesir yazabilecek kadar iyi bilen, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapan bir âlim; Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi önemli merkezlerde kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapan bir devlet adamı; "Tuhfetü'l-Ahbâb" ve "Fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman" gibi kuvvetli bir tarih bilgisi, müşahede ve muhakeme gücü gerektiren iki eseri kaleme alabilecek kapasitede güçlü bir tarihçi; eserlerinde yer alan kendine ait manzumelerle her üç dilde de (Arapça,

⁵³ A.e., vr. 194^a-219^b.

⁵⁴ A.e., vr. 219^b-243^a.

Farsça, Türkçe) şiir söyleme kudreti gösteren bir şair; kendisine ulaşan bütün bilgileri ve büyük kültürel mirası engin birikiminin ışığında yeniden değerlendirip dinî, ilmî, felsefi ve tasavvufi cepheleri bulunan yüzlerce sayfalık bir kitap yazan, devrinin ilimlerinin hemen her sahasına hâkim bir âlim, güçlü bir nâsir ve ahlak düşünürüdür.

10 Ramazan 1022 yılında tamamlanan Mir'âtü'l-Ahlâk; mensur ahlak kitapları zincirinin bir halkası olarak yazılmış, dinî, ilmî, tasavvufi ve felsefi cepheleri bulunan bir eserdir. Yirmi dört bölümden oluşan eserde sırasıyla; ibadet, sabır, şükür, şecaat, ciddiyet, rıza, vefa, sır saklama, cömertlik, af, iffet, aşk ve muhabbet, tevazu ve hayâ, emanet ve sadakat, şefkat ve merhamet, himmet, temkin ve müşavere, yumuşak huyluluk, gayret, feraset, uyanıklık, fırsatı değerlendirme, tedbir ve teyakkuz, iyilerle sohbet, hukuka riayet, sultanlık ve vezirlik konuları ele alınır. Eserin sonunda bir de hâtîme ve nasihat bölümü vardır.

Ahlak alanında felsefi ve teorik tahliller yerine pratiğe ağırlık veren eserde, ahlaki faziletler ayet ve hadislerle örneklendirilmiştir. Ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere ahlak ve hikemiyatla ilgili manzumeler, peygamber kıssaları ve İslam tarihinden alınmış örnek ahlaki motiflerle eserin muhtevası zenginleştirilmiştir. Bu arada Eflâtûn, İbn Sînâ ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî gibi ünlü ahlak filozofu ve bilginlerden yapılan nakiller, hem müellifin geniş bilgi ve kültürünü göstermekte, hem de etki açısından esere büyük bir güç kazandırmaktadır. Mir'âtü'l-Ahlâk, 17. yüzyılda Osmanlı toplumunun ahlaki yapısını ve o dönem münevverlerinin ideal ahlak görüşlerini yansıtmaya bakımdan büyük değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Mir'âtü'l-Ahlâk**, İÜ Ktp. TY, nr. 3537.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Mir'âtü'l-Ahlâk**, İÜ Ktp. TY, nr. 3607.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Gül-i Sad-Berg**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3386.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Gül-i Sad-Berg**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3390.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Fî Beyâni Vak'a-i Sultan Osman**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 611.
- BOSTANZÂDE YAHYÂ EFENDİ, **Fî Beyâni Vak'a-i Sultan Osman**, Topkapı Sarayı Müze Ktp., Revan, nr. 1305.
- BURSALI MEHMED TÂHİR, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- BURSALI MEHMET TÂHİR BİN RIF'AT, **Ahlâk Kitaplarımız**, hzl. Mahmut Kaplan, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1325.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", **TDV İA**, İstanbul 1992, C.6, s. 311-313.
- DÂİRETÜ'L-MAÂRİF, **Büzürg-i İslamî**, Tahran 1383.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, II. Sultan Osman'ın Şehâdeti, **Atsız Armağanı**, hzl. Erol Güngör, M. N. Hacıeminoğlu, Mustafa Kafalı, Osman F. Sertkaya, İstanbul 1976, s. 187-256.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Bostanzâde Yahyâ Efendi-Tuhfetü'l-Ahbâb Târih-i Sâf:Duru Tarih**, Milliyet Yay., İstanbul 1978.
- SÜREYYÂ, Mehmed, **Sicill-i Osmânî Osmanlı Ünlüleri**, hzl. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, 6C.

ŞEYHÎ MEHMED EFENDİ, **Vakâyi'ül-Fudalâ**, Çağrı Yay., İstanbul 1989.

TOKER, Birgül; **Şemseddin-i Sivâsî, Mir'âtü'l-Ahlâk**, TDV Yay., Ankara 2010.

TUMAN, Mehmet Nâil, **Tuhfe-i Nâilî, (Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri)**, hzl. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, C. I-II, Bizim Büro Yay., Ankara 2001.